

האגודה הישראלית לבלשנות יישומית

הכינוס המ"ט

8 באוקטובר 2023, כ"ג בתשרי תשפ"ד
אורנים – המכללה האקדמית לחינוך

תקצירי ההרצאות

נשיאת איל"ש: פרופ' מלכה מוצ'ניק

יו"ר איל"ש: פרופ' גילה שילה

הוועדה המארגנת

יו"ר הוועדה: ד"ר אושרי זיגלבוים

חברי הוועדה: ד"ר ברק אוירבך, ד"ר כרמית מילר-שפירו, עינת גז-כהן

תוכן העניינים

מושבים מקבילים א

1

מושב 1 – ביאליק אשף הלשון: עיון בלשני בשלוש סוגות ביצירתו

1

זוהר ג'אן | ריתמוס תחבירי, עושר תיאורי ודפוסי שיח מקוריים ב"מאחורי הגדר"

1

מיכל שמשי | בין הלוגי לפואטי במאמרי ביאליק – עיון ב"גילוי וכיסוי בלשון" וב"משנה לעם"

2

פרופ' תמר סוברן | "אֶקְרָנָה, אֶנְקֶרָה, אֶבּוֹשָׁה, אֶמוֹנָה" – מבט נוסף על לשון החושים של ביאליק

3

מושב 2 – שפה והוראה

4

ד"ר יהודית גולן בן אורי | מקומה של השפה העברית בחייהם של תלמידים דוברי ערבית

4

ד"ר אבי גבורה וד"ר מיכל היישריק | ייצוג "האחר" בספרים להוראת השפה הערבית בבתי ספר יהודיים

5

שרון שני ארבן ומור בר | שילוב ChatGPT בהוראת כתיבת טיעון של תלמידי תיכון

6

מושבים מקבילים ב

7

מושב 1 – הוראת העברית

7

פרופ' גילה שילה | דרכים להעשרת הכתיבה בקרב תלמידים

7

תומר בוזמן וד"ר עליזה עמיר | מה בין חוסן אורייני להבנת הנקרא?

8

ד"ר לימור קולן | אוריינות קריאה בקרב תלמידי כיתות ד – תמונת מצב

9

פרופ' רינה בן-שחר | מדרגות דקדוקיות להבנת הטקסט

10

מושב 2 – לשון המקרא, נוסחו ועולמו

11

ד"ר יעקב דולגופולסקי גבע | ידע מרחבי, התנהגות לשונית ושאלת השימוש במפות בארץ ישראל המקראית

11

ד"ר מיכה רואי | מהו "עד שתחפץ" (שה"ש ב, ז; ג, ה; ח, ד)?

12

ד"ר ליאורה גולדמן | "ידיד ה' ישכון לבשח" (דב' ל"ג 12) – מיהו הידיד ובמה הוא מבורך?

13

ד"ר אבי קדיש | "מקרא" כתורה שבעל-פה, תורה שבכתב ותורה דיגיטלית

14

מושב 3 – תרגום

15

ד"ר יפה ישראלי | תרגום הפיוט "יעירוני רעיוני" לארמית חדשה בלהג יהודי סקז שבכורדיסטן האיראנית

15

הייתם שחאדה | תרגום מונחים טעונים מבחינה דתית ופוליטית מעברית לערבית ומערבית לעברית על ידי דוברי

16

ערבית מוסלמים ונוצרים

16

ד"ר אתי גורדון גינזבורג, ד"ר ברק אוירבך וד"ר גוני בן ישראל קסוטו | חיבוק בשלוש שפות: על התרגום

17

המילולי והוויזואלי של "חיבוק" לדויד גרוסמן ומיכל רובנר

17

ד"ר עדי אמסטרדם | התבוננות מחודשת בלשונו של התרגום המיוחס ליהונתן

18

מושב מליאה

19

פרופ' אורי מור | התקן העברי, לשון המקורות ורדיפת אחידות: שגיאות שאינן שגיאות בכתיבתו של זאב בן-חיים

19

20

מושבים מקבילים ג

20

מושב 1 – לשון השירה והספרות

20

ד"ר בת ציון ימיני | ריבוי קשורי ניגוד – אמצעי לשוני לביטוי קונפליקטים בשירת יהודה עמיחי

21

ד"ר דבורה הרפז וד"ר לימור ראובן | "המשורר הוא טכנאי שממקסס (מבשל) את ערוץ השירה עם שאר ערוצי

השפה והטקסט האחרים" (מאירי, 2012) – על שירי יוסף שרון

22

ד"ר רות בורשטיין | לשון הסיפר ב"עבודות וימים" של לילך נתנאל

23

מושב 2 – דקדוק ומשמעות

23

ד"ר איילת כהן | מעתקי הגאים בהערותיו של רב סעדיה גאון בפירושו למקרא

24

ד"ר חגית אביעז וד"ר קרן דובנוב | הכינוי החבור – מנטיית השם לאמצעי הידקדקות השם

25

אופיר כרמל פופליגר | כמוהו וכמותו בעברית בת זמננו

26

מושב 3 – אירוניה והפרת ציפיות: מחקרים מבוססי קורפוס

26

אבישי גרצ'וק ופרופ' אלדעה ויצמן | המבנה "דווקא + מירכאות אירוניה" ותפקידו בפענוח הפרת ציפיות

27

ד"ר פנינה שוקרון-נגר ופרופ' זהר לבנת | אלוף, חצי אלוף ולא אלוף בכלל: מחמאה וגינוי בתגובות לפוסטים של פוליטיקאים בפייסבוק

28

רעות קמחי וד"ר פנינה שוקרון-נגר | "הזמנה למחנה הבוגדים? לא תודה": התבנית "לא תודה" בתגובות לפוסטים של פוליטיקאים בפייסבוק

29

מושבים מקבילים ד

29

מושב 1 – לשון וחברה

29

ד"ר ליאור לקס | דונאטסים מקסימימים למורותים: עיון בדפוס הריבוי הכפול בעברית

30

ד"ר נטע דן | "גדוד מגיני השפה" – המסמכים הגנזים

31

פרופ' נמרוד שתיל | היש צייני כבוד בלשון ימינו?

32

תהילה ארדיטי | "ניצחון למתלוננת או לנאשם?" – תפקידי משפטי השאלה בסיקור אירועי אלימות מינית

33

מושב 2 – חקר השיח

33

ד"ר הלה פולק-יצחקי | דרכי הצגת דיאלוג (דיבור ישיר) בשיח העברי הדבור: מבט מולטימודאלי

34

ד"ר ענת שלזק | ההשפעה של הבעת הרגשות והתחושות בשיח בקרב קבוצת וטסאפ של מחנכים בחטיבת ביניים בישראל

35

ד"ר עינת קוזאי | "כל אחד יכול לדבר, אבל לי יש קבלות": ניגוד אני-אחר בשיח העברי היומ-יומי

36

זינב אלצאנע | אסטרטגיות אופן ביצוע הבקשה אצל סטודנטים ערביים בנגב בשפה הערבית והעברית

10:45–09:30 מושבים מקבילים א

אולם ארז

מושב 1 – ביאליק אשף הלשון: עיון בלשני בשלוש סוגות ביצירתו

יו"ר: פרופ' תמר סוברן

הכול מודים בגדולתו של ביאליק כמשורר וכמי שעשה רבות לתהליך ההתעוררות של העברית מכבלי המליצה והציטוט. הוא אף פעל בזירת התרבות כמו"ל, כעורך וכיזם באודסה, בגרמניה ובתל אביב, וגם עמד בראש ועד הלשון. גדולתו הלשונית נחקרה אך מעט בכלים בלשניים (ליאור, 2009; סוברן, 2013; סוברן, תש"ף; סוברן, בדפוס; שמיר, 1998). המושב מציע עיון בשלוש סוגות ביצירת ביאליק שבהן נחשפים פניה המורכבים של היצירות הלשוניות שלו: הסיפור 'מאחורי הגדר', מאמרי ביאליק – עיון ב'גילוי וכיסוי בלשון' וב'משנה לעם' והלשון הפואטית של ביאליק.

זוהר ג'אן | ריתמוס תחבירי, עושר תיאורי ודפוסי שיח מקוריים ב"מאחורי הגדר"

שירת ביאליק התקבלה בזמנה וגם בחלוף הזמן בהתרגשות ובהערצה. היא נתפסה כשירה עוצמתית ומקורית ונחקרה רבות. הפרוזה הסיפורית שלו, המצומצמת למדי, לא זכתה לאותה תשומת לב מחקרית (ורסס, תשמ"ד; שמיר, 1988). במישור התאורטי לא הוקדשה תשומת לב רבה לנושא התחביר כמעצב ריתמוס (Lanham, 2003). במוקד הרצאתי יעמוד סיפורו של ביאליק "מאחורי הגדר". יובלטו ההיבטים האלה: א. העושר הלשוני ודקות ההבחנה של ביאליק, בעיקר בתיאורי רגש ותחושות; ב. האופן שבו הוא יוצר ריתמוס ייחודי לתיאורים ולעלילה באמצעים תחביריים; ג. האופן שבו עיצב ביאליק שיח בין ילד יהודי וילדה אוקראינית, והשיח שלהם בהתבגרם בפעולות דיבור של מבוגרים (הולצמן, 2016).

הציטוט הבא מבליט ברמת התחביר את הדינמיות הנוצרת מהריתמוס של משפטים קצרים בעלי מבנה דומה, שבאים ברצף בריבוי של פעלים. במישור הסמנטי ממד האלימות שבהם עולה בהדרגה. ברמת הפרגמטיקה ביאליק יוצר קללה מקורית: "תפקע עיניכם ומרתכם" (ביאליק, 1909). מהדהדים בביטוי החדש הזה פסוק מאיוב (ט"ז 13) ופתגם יידי, שביאליק הופך לפעולת דיבור של קללה מתריסה:

עברה שנה אחר שנה, השכנים נסו אליה נכוחות וקשות,

הביאו את מחיצות חצרה במצור של בננים מכל צד,

הקיפו עליהן רפתים, אשפות, תלי זבלים, נדבכי אבנים;

לסוף התחילו מזחליו לתוך חצרה את המים הרעים,

סקלו מרשומם לרשותה,

פרצו גדרותיה לקיסמין ולהסקה,

"מעשים אשר לא יֵעָשׂוּ עשו עמה – ושקוריפנישטשיבא באחת:

"איני זזה מכאן, יהודים! תפקע עיניכם ומרתכם – ולא אזוז! (ביאליק, 1909).

ציטוט נוסף מדגים את האופן שבו ביאליק יוצר יש מאין מראית עין של שיח מהוסס בין ילד יהודי לילדה אוקראינית:

כשמצאה עינו את הנקב, כרע בחשאי, מתוך עינים מפחדות קצת, על ברכיו והציץ בנקב אף הוא. מתוך הנקב שחקה כנגדו עין בהירה ופקחית, עין טובה. רגע של דממה ומבוכה. "מי את?" – שאל לבסוף את העין. "אני.... מארינקא....", "ואני נָח!...", דממה ממושכה. מארינקא הרחיקה קצת פניה מן הנקב. נח התבונן בה רגע ואמר כמתרעם: "למה את מציצה לכאן?" "לא כלום. רצוני לראות מה אתה עושה כאן....", "אני?... זורע אני....", "חי-חי-חי", שחקה מארינקא ושקעה ראשה בכתפיה. "מה את שוחקת, פלונית?" – נעלב נח והקפיד (ביאליק, 1909).

ביאליק מחבר בעשור הראשון של המאה העשרים סיפור עתיר מבעי מִסְפָּר בריתמוס תחבירי קולח שבהם תיאורי טבע, תנועה ורגש. הוא גם בורא כמעט יש מאין פעולות דיבור "אותנטיות" כבדיה ריאליסטית משבנעת של שיח, וזאת בעת שקדמה לדיבור עברי (ברינקר, 1980, תש"ס; בן-שחר, 2020).

מקורות

- ביאליק, ח"נ (1909). *מאחורי הגדר*. [גרסה אלקטרונית]. פרויקט בן-יהודה. נדלה בתאריך 14-08-2023. <https://benyehuda.org/read/52792023-08-14>.
בן-שחר, ר' (2020). *לשון סופרים ולשון הספרות*. הקיבוץ המאוחד.
ברינקר, מ' (1980). *מבעד למדומה: משמעות וייצוג ביצירה הבדייונית*. הקיבוץ המאוחד ומכון פורטר.
הולצמן, א' (2016). כיצד המציאה הספרות העברית את הדיבור העברי? *העברית שפה חיה*, ז, עמ' 105–143.
ורסס, ש' (תשמ"ד). *בין גילוי לכיסוי: ביאליק בסיפור ובמסה*. הקיבוץ המאוחד.
שמיר, ז' (1988). *באין עלילה: סיפורי ביאליק במעגלותיהם*. הקיבוץ המאוחד.

Lanham R. (2003). *Analyzing Prose*. London: A&C Black.

oranim.ac.il

מיכל שמשי | בין הלוגי לפואטי במאמרי ביאליק – עיון ב"גילוי וכיסוי בלשון" וב"משנה לעם"

מאמרי ביאליק מביעים את עמדתו בעניינים עקרוניים (ורסס, תשמ"ד). ההרצאה תדון בלשונם של שני מאמרים: "גילוי וכיסוי בלשון" (1915) הוא מאמר הגותי הדן בלשון עצמה, באופייה ובמגבלותיה (סוברן, תשע"ג); שונה ממנו המאמר "משנה לעם" (תרצ"ב), שהוא מאמר הקדמה מפורט למהדורת סדר "זרעים" שביאליק ערך והוציא לאור. בשני המאמרים הטיעון הלוגי נמסר בלשון פיגורטיבית עשירה ומרובת אלוזיות מתוחכמות שביאליק רותם לביטוי הטיעונים שלו. מחקר זה מקביל למחקר קודם על הזיקה שבין לוגיקה ופואטיקה בשירה (שמשי בן-ארי, 2018). החידוש במחקר הנוכחי הוא בהצבעה על האופן שבו הטיעונים של ביאליק – ההגיוניים, המעמיקים והפולמוסיים לעיתים – מובעים בלשון מטפורית ציורית בלי שייפגם ההיגיון הפנימי שלהם. יתר על כן, כוח ההבעה שלהם מועצם בזכות הלשון הפיגורטיבית מרובת האלוזיות.

כך ביאליק פותח את "גילוי וכיסוי בלשון": "בני אדם זורים בכל יום לרוח, בכוונה ולפי תומם, מילים חומרים חומרים, אותן ואת צירופיהן השונים, ורק מועטים מהם יודעים או מעלים על לב מה היו המילים ההן בימי גבורתן" (ביאליק, 1915). את הצירוף "חומרים חומרים" ממכת הצפרדע – "וַיִּצְבְּרוּ אֹתָם חֲמָרִם וְתַבְאֵשׁ הָאָרֶץ" (שמות ח, 10) – ביאליק מגייס לטובת הטיעון שלו על הסתמיות שבשימוש במילים. במשפט הסיום של אותה פסקה ביאליק נוטע את רעיון עוצמת המילים באלוזיה לפסוק אמוני מספר תהילים: "צִדְקָתְךָ כְּהַרְרֵי־אֵל מִשְׁפָּטְךָ תְּהוֹם וְרָבָה" (תהילים ל"ו, 7), ואצל ביאליק מופיע הביטוי: "יש מלים – הררי אל, ומלים – תהום רבה".

ב"משנה לעם", לקראת סוף המאמר ואחרי כל הערות המהדיר המפורטות שלו, ביאליק מתפלמס בלשון פואטית עם מי שטען שהמשנה "יבשה". הוא קושר באופן מתוחכם את רעיון ה"יובש" עם אש, ניצוצות ואבנים ועם ניגודם – מים חיים: "מי שלבו ער ועינו פקוחה ואזנו קשובה – הוא יגלה גם מתחת למסוות המאובנים האלה את פני החיים המופלאים, הקדמונים, המסותרים מאחוריהם, וגם מחיק "הסלע הזה" תגיע לאזניו המית מים חיים מפכים" (ביאליק, תרצ"ב).

מקורות

- ביאליק, ח"נ (1915). *גילוי וכיסוי בלשון*. [גרסה אלקטרונית] פרויקט בן-יהודה. <https://benyehuda.org/read/6049>
- ביאליק, ח"נ (תרצ"ב). *משנה לעם*. [גרסה אלקטרונית] פרויקט בן-יהודה. <https://benyehuda.org/read/185>
- ורסס, ש' (תשמ"ד). *בין גילוי וכיסוי: ביאליק בסיפור ובמסה*. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- סוברן, ת' (תשע"ג). סמנטיקה ופואטיקה של כוח. בתוך מ' פלורנטיין (עורך), *מחקרים בעברית החדשה ובמקורותיה* (עמ' 162–174). האקדמיה ללשון העברית.
- שמשי בן-ארי, מ' (2018). *דפוסי היגיון וטיעון בשירי "כוכבים בחוץ" לנתן אלתרמן* (עבודת גמר לקבלת התואר "מוסמך אוניברסיטה"). אוניברסיטת תל-אביב: תל-אביב.

פרופ' תמר סוברן | "אֶקְרָנָה, אֶנְהָרָה, אֶבּוֹשָׁה, אֶמוֹגָה" – מבט נוסף על לשון החושים של ביאליק

לשון המקורות העתיקה הופכת בכישרונו היצירתי של ביאליק לכלי לביטוי אישי ואינטימי. חלקו האחרון של מאמרי "מלא רך, עליז, בהיר ואוורירי – מבט בלשני על לשון החושים בשירת ביאליק" משנת תש"ף נפתח במילים: "שתי מילים קטנות 'רוך' ו'זוך' פתחו כאן אשנב להסתכלות על לשון החושים של ביאליק, לאופן שבו לשון המקורות העתיקה הפכה להיות בידיו כלי לביטוי אישי ואינטימי לדרך שבה ילד, נער ומבוגר קולט את העולם, את עצמו ואת הזולת. מכאן פתוחה הדרך להמשיך ולתאר את המארג העשיר והשלם של עולם החושים בשירתו."

חשיפת המארג השלם היא משימה לשנים רבות. כאן אציע רק נדבך נוסף: אעיין בצירופי חושים אחדים מקוריים וייחודיים בשירה הגדולה "זוהר" משנת 1901, ואבחן את זיקתם למרחבי שירתו של ביאליק.

בצירוף "קלותי, זכותי, כנף אור תשאני" נוטה ביאליק את הצורה התנ"כית "מנשרים קלו מאריות גברו" (שמואל ב א 23) בנטיית היחיד האינטימית: "קלותי". גם את "זכותי" נוטה ביאליק בלשון יחיד, שלא כבמקור המקראי המצווה: "רָחֲצוּ הַזָּכוֹת הַסִּירוּ רֵעַ מֵעֲלֵיכֶם מִנְגֵד עֵינֵי חֲדָלוּ הָרֵעַ" (ישעיה א 16). "כנף אור" הוא ביטוי מקורי של ביאליק המבליט את הריחוף הילדי שיכור האור. צירוף נוסף מ"זוהר" עניינו שיכרון אור ילדותי, אקסטטי, רב תנועה ורגש:

"ממגע קרנים, מגיל ומנגה

אֶקְרָנָה, אֶנְהָרָה, אֶבּוֹשָׁה, אֶמוֹגָה" (ביאליק, 1901).

ארבעת הפעלים בצורת העתיד המוארך שקולים במשקל אמפיברך. כמו הצירוף "קלותי, זכותי, כנף אור תשאני" גם השורה הזאת נקלטת באוזן הרגילה להברה הספרדית אף כי נכתבה בהברה אשכנזית. זהו רגע נדיר של זהות בין שתי הקריאות, המקרבת את הכתיבה של ביאליק לקוראים בני זמננו. צירופי "זוהר" ייבחנו בזיקה לשירים נוספים של ביאליק. בכישרונו הגאוני של ביאליק המקור המקראי של המילים הופך למבע אישי, חושני, אינטימי, מקורי וחד פעמי.

מקורות

- ביאליק, ח"נ. (1901). זֶהָר . [גרסה אלקטרונית]. פרויקט בן־יהודה. נדלה בתאריך 14-08-2023. <https://benyehuda.org/read/85802023-08-14>.
- הירשפלד, א' (2011). כינור ערוך – לשון הרגש בשירת ביאליק. אופקים.
- לחובר, פ' (תש"י). ביאליק: חייו ויצירתו – חלק א. דביר.
- ליאור, ר' (2009). צירופי לשון שמניים בשירתו של חיים נחמן ביאליק (חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה"). אוניברסיטת תל־אביב.
- סוברן, ת' (תש"ף). מלא רך, עליז, בהיר ואוורירי – מבט בלשני על לשון החושים בשירת ביאליק. מעודה, ל, 169–186.

יו"ר: ד"ר קרן דובנוב

ד"ר יהודית גולן בן אורי | מקומה של השפה העברית בחייהם של תלמידים דוברי ערבית

ההרצאה היא הרצאת המשך להרצאה בכנס איל"ש האחרון בנושא שאלת מקומה של השפה העברית בחייהם של תלמידים דוברי ערבית בישראל.

האבחנה המדויקת במקומה של השפה בחייהם של התלמידים כשפה שנייה או כשפה זרה חשובה מאוד להוראה מכיוון שהיא זו שמכתיבה את תוכנית הלימודים, את ספרי הלימוד ואת דרך ההוראה בפועל. הדבר משמעותי בעיקר כאשר מדובר בשפה זרה מכיוון שהוראת שפה זרה צריכה להיות מדויקת ומדורגת.

קובעי המדיניות הלשונית במשרד החינוך רואים בשפה העברית "שפה במעמד בכיר" עבור התלמידים הדרוזים (משרד החינוך, 2015) ו"שפה שנייה" עבור התלמידים הערבים (משרד החינוך, 2019), כלומר שפה המדוברת בסביבתו של הלומד אותה (דובנוב, 2012). קביעה זו דורשת בדיקה מכיוון שייתכן כי עבור חלק מהתלמידים השפה העברית אינה עונה על הגדרות אלה והיא מהווה עבורם שפה זרה, כלומר שפה שהלומד פוגש אך ורק במסגרת לימודית.

בחלקו הראשון של המחקר, שאותו הצגתי בכנס האחרון, בדקתי את מקומה של השפה העברית בחייהם של התלמידים הערבים במזרח ירושלים הלומדים בבתי ספר ממלכתיים ערביים. הבדיקה נעשתה באמצעות שאלון שנבנה על בסיס שאלון עמדות של ראמ"ה (ראמ"ה, 2018). הממצאים היו חד-משמעיים – לתלמידים הערבים החיים במזרח ירושלים אין אינטראקציות שפתיות בעברית ולכן ניתן לומר כי עבור תלמידים אלה השפה העברית היא שפה זרה.

בחלקו השני של המחקר, שאת תוצאותיו אציג בהרצאה, הרחבתי את הבדיקה לתלמידים דוברי ערבית בכל הארץ. 200 תלמידים, ובהם ערבים (מוסלמים ונוצרים) ודרוזים, ענו על שאלון שהיה דומה מאוד לשאלון בחלקו הראשון של המחקר וכלל שאלות בשלושה נושאים: רמת החשיפה לשפה העברית (בבית, בסביבה הקרובה ובבית הספר), היחס לעברית ולרכישתה והשימוש שהם עושים בשפה (בבית הספר, בחוגים, בתנועת נוער ובשעות הפנאי).

עד כה קיבלתי 200 תשובות ומיפוי העלה כמה מגמות. כך למשל, דרוזים העידו על חשיפה רבה יותר לשפה העברית ביחס לתלמידים מוסלמים בגליל, ואלה העידו על חשיפה רבה יותר מזו שהעידו עליה תלמידים במזרח ירושלים; תלמידים דרוזים דיווחו על יחס רגשי חיובי יותר כלפי השפה ביחס לתלמידים מוסלמים מהגליל ומירושלים כאחד; לא נמצא הבדל בין התלמידים השונים ביחס לשיעורי העברית בבית הספר.

מיפוי הנתונים יציג על גבי רצף את מקומה של השפה בחייהם של תלמידים לפי קבוצות, מה שיאפשר לאחר מכן לקבוע את קו פרשת המים בין שפה שנייה לשפה זרה. קביעה זו חשובה עבור מקבלי ההחלטות במשרד החינוך משום שהיא תאפשר להם לקבוע היכן להמשיך ללמד את השפה כשפה שנייה והיכן יש לעשות שינוי וללמד אותה כשפה זרה – הבדל שעשוי להיות ההבדל בין חוסר הצלחה להצלחה.

מקורות

- דובנוב, ד' (2012). התנאים הנדרשים לרכישת שפות ולהוראתן. סקירה מוזמנת כחומר רקע לעבודת צוות המומחים לנושא הוראת הערבית בחינוך העברי. אוחר מתוך: <http://education.academy.ac.il/SystemFiles/23065.pdf>
- משרד החינוך, המזכירות הפדגוגית, האגף לתכנון ולפיתוח תוכניות לימודים (2011–2012, עודכן 2019). תוכנית לימודים עברית כשפה שנייה בבתי הספר הערביים והבדואים לשלוש חטיבות הגיל: ג'–י"ב. אוחר מתוך: https://drive.google.com/file/d/1NDxs7zIONgH3Lp7wmF_ej4APD83Ot9v3/view
- משרד החינוך, המזכירות הפדגוגית, האגף לחינוך הדרוזי, אגף שפות (2015). תוכנית לימודים בשפה העברית לחינוך הדרוזי לכיתות ב–י"ב בחינוך הממלכתי. אוחר מתוך: https://meyda.education.gov.il/files/Mazkirut_Pedagogit/IvritDruzim/study-program-hebrew-for-druz.pdf
- ראמ"ה – רשות ארצית למדידה והערכה בחינוך, משרד החינוך (2018). עברית כשפה שנייה לתלמידים דוברי ערבית. אוחר מתוך: https://meyda.education.gov.il/files/Rama/Alda_Report_2018.pdf

ד"ר אבי גבורה וד"ר מיכל היישריק | ייצוג "האחר" בספרים להוראת השפה הערבית בבתי ספר יהודיים

הגיוון התרבותי והשסעים בחברה הישראלית מדגישים את הצורך בביסוס חינוך לרב־תרבותיות במערכת החינוך הישראלית. מערכת זו צריכה להקנות לכלל התלמידים כלים שיסייעו להם להיחשף לתרבות האחר, להקשיב לאחר, להתייחס אליו בכבוד ובקבלה ולנהל איתו יחסים חברתיים.

מטרת המחקר היא לבחון את ייצוג הערבי כפי שהוא משתקף בספרי הלימוד להוראת השפה הערבית כשפה שנייה בבתי ספר יהודיים. כמו כן לבדוק אם המטרות שהציב משרד החינוך ביחס להוראת השפה ותפקידה כגשר תרבותי אכן ממומשות בספרים הנלמדים. המחקר מתבסס על שיטת ניתוח התוכן והניתוח הסמילוגי.

הטקסטים הנלמדים בבתי הספר בגיל ההתבגרות עשויים מחד גיסא לשמר ולשעתק מציאות של בידול וסטראוטיפים, ומאידך גיסא יש בכוחם לקדם שינוי ליצירת חברה שיתופית ופלורליסטית. הוראת השפה הערבית תוך חשיפה לתרבות הערבית ולא־ינטראקציה בין־תרבותית עשויה להוות נדבך בקידום חברה משותפת ורב־תרבותית כמרכיב חשוב בחברה דמוקרטית.

בדיקה בספרים להוראת הערבית שהיו מקובלים עד שנות התשעים המאוחרות (למשל, יסודות הלשון הערבית (לנדאו, 1976); מדארג' (עינת, 1984); "אלערבייה" (1994; 1999)) מלמדת כי מטרתם של מחברי הספרים הייתה לחשוף את התלמידים לאוצר מילים ולנושאי דקדוק ותחביר, ואילו למשמעות הטקסט מבחינה תרבותית־חברתית היה תפקיד משני, אם בכלל. ספרי הלימוד האלה התמקדו בטקסטים חדשותיים קצרים העוסקים בנושאים "ניטרליים".

המחקר הנוכחי בחן עשרה ספרים מאושרים על ידי משרד החינוך להוראת השפה הערבית ונלמדים בבתי הספר היהודיים בחטיבת הביניים ובחטיבה העליונה. בדיקת הטקסטים בספרים הנלמדים בשני העשורים האחרונים מלמדת על שינוי ברציונל המנחה את כותבי הספרים. במחקר אנו דנים בתמות מרכזיות כפי שעלו מן הטקסטים: מגדר, משפחה, חשיפה לתרבות האחרת, היכרות בין־תרבותית, אנשי רוח ותרבות. מצאנו שהטקסטים חושפים את התלמידים לתרבות הערבית שמתבטאת בייצוג של דמויות מן התרבות הערבית שיש להן חשיבות אוניברסלית. השיח הרב־תרבותי שמערכת החינוך מצהירה עליו מקבל בספרי הלימוד להוראת השפה הערבית ביטוי חלקי בלבד.

עוד אנו דנים בגבולות הייצוג ובהיעדר אינטראקציה בין־תרבותית ובהתעלמות מן המתחים שבין יהודים לערבים בחברה הישראלית גם בטקסטים שעניינם אקטואליה. מצאנו שהספרים מתארים פן אחד של הערבי, והוא הערבי המודרני ובעל הזהות הישראלית. יש בכך צד חיובי שכן נפרצים הסטראוטיפים המייחסים לערבים תכונות ותפקידים מסוג מסוים ויש חשיפה לאנשי מפתח בתחומים מגוונים. עם זאת נמצא כי יש התעלמות מן הזהות הערבית הלאומית ומן הזהות המסורתית, אין התייחסות ל"ערבי", אין ביטוי לתרבות הערבית המסורתית, ליחסי יהודים־ערבים ולא־ינטראקציה בין אישית בין ערבים ויהודים.

אנו רואים בהוראת השפה הערבית הזדמנות להעברת מסרים של שוויון ופלורליזם ברוח הפדגוגיה הביקורתית והתפיסה החברתית־פמיניסטית.

מקורות

- רייטר, א' ולוריא, ג' (2021). השפעת אינטליגנציה תרבותית על ביצועי הארגון בסביבת עבודה בעלת גיוון תרבותי. *פסיכואקטואליה*, 38–43.
- Earley P. C., & Ang, S. (2003). *Cultural Intelligence: Individual interactions across cultures*. Stanford University Press.
- Eliyahu-Levi, D., & Ganz-Meishar, M. (2020). Designing pedagogical practices for teaching in educational spaces culturally and linguistically diverse. *Journal of New Approaches in Educational Research*, 9(1), 1–17.
- Gardner, H. (Ed.) (2006). *Multiple Intelligences: New Horizons in Theory and Practice* (2nd ed.). Basic books.

שרון שני ארבן ומור בר | שילוב ChatGPT בהוראת כתיבת טיעון של תלמידי תיכון

לכתיבה יש מקום מרכזי מאוד בלימודי העברית בחטיבת הביניים ובחטיבה העליונה, והיא אחת המיומנויות המאתגרות ביותר בעבור התלמידים. בכיתה י התלמידים נדרשים לכתיבת תלוקט הכולל שתי מטלות כתיבה ארוכות טווח, לרבות טיוטות המציגות את תהליך הכתיבה, הערות המורה ושכתוב בעקבות ההערות. משימה זו מציבה אתגר הן לתלמידים, המתקשים בפיתוח הטענות והרעיונות וביישום עקרונות הכתיבה הארגומנטטיבית (עמיר ואתקין, 2014), הן למורים, הנדרשים להקנות לתלמידים את המיומנות המורכבת ולהשקיע זמן ומאמץ רב בבדיקת החיבורים ובמתן משוב המקדם למידה.

ההתפתחויות האחרונות בתחום הבינה המלאכותית (AI) ולמידת מכונה סללו את הדרך לאימוץ הגובר של צ'אטבוטים במגוון תחומים, לרבות תחום החינוך. לתשומת לב מיוחדת זכה ChatGPT, מודל שפה טבעית המבוסס על בינה מלאכותית, מסוגל לנהל שיחות כתובות המתבססות על מאגר מידע עצום ולהתאים את תשובותיו לבקשת הכותב. עם השקת התוכנה הביעו מוסדות החינוך והאקדמיה חששות הנוגעים בעיקר למהימנות המידע ולהפרה של כללי אתיקה, אולם לצד האתגרים הגלומים ב-ChatGPT, יותר ויותר מחקרים מתמקדים בהשפעת הכלי על עולם החינוך (Lo, 2023), ובפרט ביכולות שלו לסייע בתהליך הכתיבה (Abdullayeva & Musayeva, 2023; AlAfnan et al., 2023).

בהרצאה זו נציג את השילוב של ChatGPT בסביבה דיגיטלית להוראת עברית בחטיבה העליונה, וכן ממצאים ממחקר חלוץ המראה כיצד התוכנה יכולה לשמש כלי עזר לתלמידים בצמצום חסמי כתיבה ובשיפור הכתיבה הדיאלוגית באמצעות הצגת שאלות המכוונות להרחבת הטענות, לרבות התייחסות ליתרונות ולחסרונות, להסתייגויות ולהשפעות אפשריות של סוגיה מסוימת. כמו כן נציג תוצאות סקר עמדות שנערך בקרב התלמידים בעקבות שימוש בתוכנה, ונדון באתגרים הכרוכים בשימוש בכלי (למשל התאמת הכלי לשימוש בעברית ודיוק השאלות המוצעות) ובאפשרויות הגלומות בו להוראת כתיבה מסוגות נוספות.

מקורות

- עמיר, ע' ואתקין, ה' (2014). דיאלוגיות בכתיבת טיעון של תלמידים. *דפים*, 57, 37–54.
- Abdullayeva, M., & Musayeva, Z. M. (2023). The Impact of Chat Gpt on student's writing skills: An exploration of ai-assisted writing tools. *International Conference of Education, Research and Innovation*, 1(4), 61–66.
- AlAfnan, M. A., Dishari, S., Jovic, M. & Koba Lomidze, K. (2023). ChatGPT as an educational tool: Opportunities, challenges, and recommendations for communication, business writing, and composition courses. *Journal of Artificial Intelligence and Technology*, 3(2), 60–68.
- Lo, C.K. (2023). What Is the Impact of ChatGPT on Education? *A Rapid Review of the Literature. Education Sciences*, 13(4), Article 410.

11:00-12:30 מושבים מקבילים ב

| אולם ארז

מושב 1 – הוראת העברית

יו"ר: תומר בוזמן

פרופ' גילה שילה | דרכים להעשרת הכתיבה בקרב תלמידים

יש דרכים שונות לניתוח משפטים (הפניות אצל Shilo, 2013): תחבירית, סמנטית ופרגמטית. נהוג לנתח משפט ניתוח תחבירי פורמלי המחלק אותו ליחידת הנושא הכוללת את גרעין הנושא ואת משלימיו (צ"ש), וכן ליחידת הנושא הכוללת את גרעין הנושא ואת משלימיו (צ"פ וגם צ"ש, צ"י).

התייחסות אחרת למשפט היא במישור הפרגמטי הרואה במשפט יחידת מסר שעל פיה המשפט בנוי משני רכיבים: רכיב אחד שהוא מסר חדש והוא "החידוש" ורכיב שני שהחידוש מתייחס אליו, והוא ידוע מתוך ההקשר הלשוני או הנסיבות התקשורתיות.

יש לציין את תאוריית המבנה הרטורי של מאן ותומסון (1992) המראה סוג של ניתוח תחבירי-תפקודי של טקסטים. עבאדי (2019) עסקה בפן התחבירי של מילות קישור תחביריות סמנטיות, והראתה כיצד סוגים שונים של קשרים תחביריים יוצרים מבנים שונים של יחידות גדולות מהמשפט. גם אלון (1994) וגולדברג ואלון (2000) הצביעו על כך שהפסקה, בדומה למשפט, היא יחידה בעלת שני חלקים: הרעיון העיקרי והפיתוח שלו.

הדרכים השונות לניתוח המשפט והקשר שערבו החוקרים בין התחביר לפסקה היו הבסיס להרצאה זו. בהרצאה יוצעו דרכים להעשרת הכתיבה בעזרת דגמי משפטים או בעזרת מושגים תחביריים אחדים במטרה להיעזר בניתוח סוגי משפטים כדי לשפר את הכתיבה על ידי הקבלת מבנים מסוימים במשפט למבני הפסקה, וכך לתת כלים לתלמיד להרחבת כתיבתו. אומנם קיימים סוגים שונים של משפטים, וכך גם סוגים שונים של פסקות, אולם אם נתייחס למבנים היסודיים שהם הבסיס לוואריאציות השונות, נוכל להציע מספר אפשרויות.

למשל במשפט "הילד החכם (יחידת הנושא) פתר את התרגילים הקשים (יחידת הנושא הפרדיקט)" נקביל לזה בטקסט הטיעוני: יחידת הנושא: הטענה ויחידת הנושא: ההצדקה לסוגיה. בטקסט ההיצגי יחידת הנושא יכולה להציג בעיה ויחידת הנושא את הפתרון. מבנה ניגוד (עמדה ועמדת נגד) מקביל למשפט פשוט בכל חלקים כוללים. בעזרת משפט מאוחה נוכל להרחיב אצל התלמיד את המבנה בעד-נגד ועוד. כלומר תלמיד המסוגל לנתח תחבירית את המשפט, יוכל להרחיב כל חלק ולעבות את הכתיבה.

אומנם לא ערכנו מחקר מקיף, אבל ניסינו דרכים אלה בקרב סטודנטים, וכן היו שניסו זאת בכיתות בבית הספר, בעיקר בקרב תלמידים מתקשים ולא בכדי, משום שמחקרים (קלינגר ואחרים, 2010) שבדקו קשיים בהבנת הנקרא בקרב תלמידים, מצביעים על קושי בביצוע היקשים. כמו כן קיים בקרב המורים קושי לשאול שאלות ולנקוט אסטרטגיות מתאימות לשיפור ההבנה.

על כן חשבנו שהסוגה המתאימה תהיה עיונית ולהתחיל בתלמידים מתקשים בהבנת הנקרא ובהבעה. לצאת מידעויותיהם באשר לניתוח התחבירי ולהיעזר בו לעבות את הכתיבה ולהעמיק בה.

מקורות

- אלון, ע' (1994). המפתח לרעיון העיקרי – אמצעים לשוניים פורמליים למציאת עיקר הטקסט, עקרונות ומעשים בהוראת הקריאה. האוניברסיטה הפתוחה.
- גולדברג, ד' ואלון, ע' (2000). תחביר הפסקה ותורמותו לטיפול האוריינות בבתי הספר: עיונים בכתיבתו של אורי אורבך. חלקת לשון, 32-29, 317-339.
- עבאדי, ע' (2019). תחביר השיח של העברית החדשה. מהדורה דיגיטלית מורחבת. מאגנס.
- Klingner, J. K., Urbach, J., Golos, D., Brownell, M., & Menon, S. (2010). Teaching reading in the 21st century: A glimpse at how special education teachers promote reading comprehension. *Learning Disability Quarterly*, 33(2), 59-74.
- Mann, W. C., Matthiessen, C. M. I. M., & Thompson, S. A. (1992). Rhetorical structure theory and text analysis. In W. C. Mann & S. A. Thompson (Eds.), *Discourse description: Diverse linguistic analyses of a fund-raising text* (pp. 39-78). John Benjamins.
- Shilo, G. (2013). A Comparison Between the Syntax of the Sentence and the Syntax of the Paragraph – Several Issues. *Hebrew Higher Education*, 15, 125-147.

תומר בוזמן וד"ר עליזה עמיר | מה בין חוסן אורייני להבנת הנקרא?

אוריינות לשונית כוללת מגוון מיומנויות של קריאה וכתיבה ברמות שונות של מורכבות. בשנים האחרונות ניכר הצורך להרחיב את הגדרת האוריינות הלשונית (דמות הבוגר 2030; Ravid, & Tolchinsky, 2002), והיא כוללת היבטים של הכוונה עצמית בלמידה (Self-Regulated Learning). הכוונה ליכולתו של הלומד לנהל את מהלכיו בלמידה, לפקח עליהם ולנהל אותם (Schunk & Zimmerman, 2012).

כאשר ללומד יש שליטה במיומנויות אורייניות לשונית ובמיומנויות של הכוונה עצמית בלמידה, יש לו חוסן אורייני, כלומר הוא מסוגל להתמודד בכוחות עצמו עם מטלות הדורשות כישורים אורייניים, לפתח חשיבה ביקורתית, לזהות קשיים ולדעת כיצד להתגבר עליהם באמצעות אסטרטגיות ופעולות מטה-קוגניטיביות מגוונות ורלוונטיות (עמיר והייזמן, 2022).

בהרצאה נציג מחקר הנוגע להיבטים מרכזיים בתפיסת מורים מבתי ספר יסודיים, חטיבות ביניים וחטיבות עליונות בנוגע לחוסן האורייני מן הבחינות האלה: (א) מידת החשיבות שהמורים מייחסים לחוסן אורייני, ו-(ב) רמת החוסן האורייני של תלמידיהם.

במחקר השתתפו 349 מורים, מתוכם 114 מלמדים בבית ספר יסודי (33%), 140 בחטיבת ביניים (40%), ו-95 בחטיבה עליונה (27%). המורים מילאו שאלון ייעודי למחקר הנוכחי. השאלון מורכב מ-12 שאלות בסולם ליקרט בין 1-4, הנוגעות להיבטים של הכוונה עצמית בלמידה ביחס למיומנויות אורייניות, לדוגמה "באיזו מידה תלמידים הנדרשים לבצע מטלה הדורשת כישורים אורייניים, כגון השוואה, מסוגלים לבצע את המשימה מתחילתה ועד סופה ללא תלות במורה?". לשם תיקוף, השאלון הועבר לחוות דעת מומחים.

מן הממצאים עולה כי המורים מייחסים חשיבות רבה לחוסן אורייני ורואים בו מפתח להצלחה בלימודים ובהשתלבות בחיים הבוגרים של התלמידים. עם זאת רמת החוסן האורייני של התלמידים הלכה למעשה, כפי שהיא נתפסת בעיני המורים, נמוכה למדי. ממצאים אלה עולים בקנה אחד עם התמודדות התלמידים עם שאלות בהבנת הנקרא. נוסף על ממצאי המחקר נציג ממצאים מתוך בחינות הבגרות שנערכו בקיץ תשפ"ג. נדגים כיצד היעדרו של חוסן אורייני פוגם בהתמודדות הנבחנים עם משימות מסוימות בבחינה. לממצאים אלה השלכות הנוגעות לאופיו של הדיאלוג של המורה עם תלמידיו, לפיתוח החוסן האורייני של התלמידים ולקשר בין המשימות הניתנות לתלמידים לבין היכולת שלהם לבצע אותן בכוחות עצמם.

מקורות

משרד החינוך (2023). חוזר מפק"ר עברית לחינוך העל-יסודי.

משרד החינוך (2020). מיומנויות דמות הבוגר 2030.

עמיר, ע' והייזמן, א' (2022). תפיסות מורים לגבי חוסן אורייני וחשיבותו. *אוריינות ושפה*, 9, 81-96.

Ravid, D., & Tolchinsky, L. (2002). Developing linguistic literacy: A comprehensive model. *Journal of Child Language*, 29, 419-448.

Schunk, D. H., & Zimmerman, B. J. (2012). *Self-regulation and learning. Handbook of Psychology*, Second Edition, 7.

ד"ר לימור קולן | אוריינות קריאה בקרב תלמידי כיתות ד – תמונת מצב

הבנת הנקרא היא מיומנות אוריינית חשובה העומדת בליבת הלמידה האקדמית בבית הספר, וקשורה בזיקה ישירה להישגים הלימודיים.

מחקר PIRLS Progress in International Reading Literacy Study (2021) מציג תמונת מצב מורכבת באשר להישגיהם של תלמידי כיתות ד באוריינות קריאה בארץ. בין 2016 ל-2022 חלה ירידה חדה בהישגי התלמידים באוריינות קריאה, ירידה מהגדולות ביותר מבין כל מדינות ה-OECD שהשתתפו במחקר. הירידה המשמעותית והמדאיגה ניכרת בקרב תלמידים ממיצב חברתי-כלכלי גבוה, ובפרט ברמות ההבנה הגבוהות. מגמות שלא נוטרו במבחן החיצוני שהתקיים בארץ במקביל. ניתוח ממצאי המחקר מציף מגמות מדאיגות וסוגיות אקוטיות הנלמדות בימים אלה, ומתוכן מתעצבת התוכנית האסטרטגית לקידום הישגי התלמידים באוריינות קריאה בבית הספר היסודי ובגיל הרך.

מעבר לכך שמחקר PIRLS הוא מחקר השוואתי בין-לאומי המגדיר מסגרת מושגית להבנת הנקרא ולאופן הערכתה, הוא מצליח להגדיר גם מצוינות אוריינית בכיתה ד ולנטר הישגים בסף הגבוה של מיומנויות הבנת הנקרא. טווח זה כלל אינו מנוטר בארץ, לא במבחנים הפנימיים ולא במבחן הארצי.

אי אפשר להתעלם מכך שמחקר PIRLS נערך בקרב תלמידי כיתה ד, שאת השנים הקריטיות שלהם בהתפתחות שטף הקריאה עברו בצל מגפת הקורונה. לחסכים שנצברו בתקופת המגפה יש השפעה מסוימת על הישגי התלמידים באוריינות קריאה. עם זאת נראה שמגמת הירידה בהישגי התלמידים ניכרת כבר במחקר PIRLS 2016. מודלים תאורטיים שונים מנסים להסביר הישגים נמוכים בהבנת הנקרא. ה"מודל הפשוט" מתמקד בשתי תשתיות ידע העומדות בבסיס הבנת הנקרא: רהיטות קריאה והבנה מילולית (Perfetti, 2010; Lee et al., 2022; Joshi, 2018; Gough, & Tunmer, 1986). מודלים אחרים מרחיבים ומאירים את הצורך לפתח גם תשתיות רגשיות, תפקודים ניהוליים ושימוש באסטרטגיות קריאה (Duke & Cartwright, 2021).

בהרצאה יוצגו תוצאות מחקר PIRLS לצד דיון בסוגיות התפתחותיות, סוציו-דמוגרפיות ופדגוגיות. נציג התבוננות רב-ממדית בגורמים להישגיהם הנמוכים של תלמידי מדינת ישראל באוריינות קריאה, ונתמקד בחשיבות של בניית בסיס הידע והמיומנויות של התלמידים לצד בניית הידע הפרופסיונלי של המורים בהוראת אוריינות קריאה.

מקורות

- Duke, N. K., & Cartwright, K. B. (2021). The science of reading progresses: Communicating advances beyond the simple view of reading. *Reading Research Quarterly*, 56, S25-S44.
- Gough, P. B., & Tunmer, W. E. (1986). Decoding, reading, and reading disability. *Remedial and special education*, 7(1), 6-10.
- Perfetti, C. (2010). Decoding, Vocabulary, and Comprehension. The Golden Triangle of Reading Skill. In M. G. McKeown, & L. Kucan (Eds.), *Bringing Reading Research to Life* (pp. 291-302). Guilford.
- Joshi, R. M. (2018). Simple view of reading (SVR) in different orthographies: Seeing the forest with the trees. *Reading and dyslexia: From basic functions to higher order cognition*, 71-80.

פרופ' רינה בן-שחר | מדרגות דקדוקיות להבנת הטקסט

מוצעת בזה דרך חדשנית לטיפול האוריינות ולהוראת ההבנה וההבנה. הגישה המוצעת מבקשת לרתום את הדקדוק לטיפול האוריינות. נקודת המוצא של ההצעה היא ההנחה שחלק נכבד מפענוח הטקסט מותנה בהכרת מבנים דקדוקיים (מורפולוגיים ותחביריים) של השפה, ושהקניית אוצר המילים היא רק אספקט אחד, חשוב ככל שיהיה, לטיפול ההבנה והכתיבה. כשבדקים הבנה של טקסט בכיתת הלימוד או בבחינות, הגישה האוטומטית היא לבדוק את הבנת אוצר המילים של הלומד. דוברי הלשון ובכללם המורים מודעים הרבה יותר ללקסמות מאשר לדקדוק. גם במחקרים העוסקים בטיפול ההבנה וההבנה נעדר כמעט לגמרי הטיפול במבנים דקדוקיים כפיגומים להבנת הטקסט ולכתיבה. ההצעה מבקשת לבנות מדרגות דקדוקיות להבנת הטקסט, ובהדרגה, באמצעותן, לשכלל את הכתיבה. ההצעה באה, בין השאר, למצמץ את גורם ההזדמנות והאינטואיציה בלימוד המקצוע, ולהגדיל את המשקל של הלימוד המתוכנן.

ידע דקדוקי, בשונה מידע לקסיקלי, יכול להירכש באופן שיטתי ומדורג, ובהקנייתו אפשר להיעזר במחקרים פסיכו-לינגוויסטיים הנוגעים לקשר בין גיל הלומדים והרמה הקוגניטיבית שלהם לבין רכישת מבנים דקדוקיים.

לשם חילוץ אינפורמציה מטקסט יש להכיר את המבנים הדקדוקיים, החושפים יחסים לוגיים בין חלקים במשפט ומביעים משמעויות מגוונות, כגון דיווח על פעולה סבילה או פעולה פעילה, הבעת משאלה או ציון עובדה, הבעת תנאי קיים או בטל, דיווח על התרחשות חד-פעמית או על פעולה הרגלית, קביעת זהותו של חפץ או אדם, מקומו או סיבת קיומו ועוד. הלימוד היזום והמתוכנן של השפה נועד לחזק את המנגנון הדקדוקי של הלומד, לתקן אותו ולהעשיר אותו. בעולם הטכנולוגיה המודרני, שבו אנשים צעירים נחשפים פחות ללשון הכתובה ופעילים בה פחות, מבנים דקדוקיים רבים של לשון הכתב זרים להם לגמרי. לדוגמה, מבנים תחביריים של הדגשה: לא היה זה אלא + שם עצם; אין זה כי אם + צירוף שמני או פסוקית (אין זה כי אם בית אלוהים); מבנים תחביריים של תנאי, כגון: לו + פועל בעבר + פסוקית בעלת מבנה פועלי מורכב הכולל את הפועל 'להיות' בעבר (לו למדת את הפרק, היית מבין); לולא + שם עצם + פסוקית בעלת מבנה פועלי מורכב הכולל את הפועל 'להיות' בעבר (לולא הגשמים היינו מטיילים); ועוד. הוראת ההבנה וההבנה בבית הספר שואפת להבשיר את תלמיד להיות אדם אורייני המסוגל להבין ולהפיק טקסטים אקדמיים, ואלה דורשים אפוא שליטה לא רק באוצר המילים, אלא באוצר המבנים הדקדוקיים.

לשם בניית דרך שיטתית ומדורגת, מומלץ לפעול בכיוונים אלה:

א. בניית מאגר של מבנים מורפולוגיים ותחביריים המומלצים לרכישה – כאלה שאינם רווחים בלשון הדיבור או קיימים בה ודורשים חיזוק, או כאלה המשמשים בסוגות שונות של לשון הכתב. ב. קביעת הייררכייה של המבנים הדקדוקיים לרכישה, לִמְן החיוניים ביותר, דרך החיוניים ועד המומלצים אך אינם מחייבים. ג. חלוקת המבנים הדקדוקיים להקניה לפי גיל. ד. בניית דרכי תשאל מגוונות, הבדקות את הבנת הטקסט באמצעות המבנים הדקדוקיים. ה. הצעת מתודות הוראה של המבנים הדקדוקיים הרלוונטיים להבנת הטקסטים. ו. חלוקת החומר בין שני ה"מקצועות" – לשון עברית והבנה והבעה והצעת קורלציות וממשקים בין שני ה"מקצועות" באופן הטיפול במבנים הדקדוקיים. ז. חקירת תפוצת מבנים דקדוקיים בקורפוסים שונים (לפי סוגות?), כדי לבסס את ההוראה על אופני שימוש קיימים של מבנים דקדוקיים בטקסטים מסוגים שונים.

מקורות

Kamil, M.L. et al. (Eds.) (2000). *Handbook of Reading Research*, vol.3. Routledge.

Munger, K.A. (Ed.) (2021). *Steps to Success: Crossing the Bridge between Literacy Research and Practice*. Open Suny Textbooks.

Olson, D.R & N. Torrance (Eds.) (2009). *The Cambridge Book of Literacy*. Cambridge University Press.

יו"ר: ד"ר ליאורה גולדמן

ד"ר יעקב דולגופולסקי גבע | ידע מרחבי, התנהגות לשונית ושאלת השימוש במפות בארץ ישראל המקראית

השאלה אם בארץ ישראל נוצרו באלף הראשון לפנה"ס מפות גרפיות מעולם לא תפסה מקום מרכזי בעולם המחקר. "מפה" בהגדרה רחבה היא תיאור גרפי וסימבולי של פני השטח במבט ממעוף הציפור. בארץ ישראל לא נמצא אף שריד פיזי מן האלף הראשון לפנה"ס לאובייקט העונה להגדרה זו. לפיכך, רוב החוקרים – היסטוריונים, ארכיאולוגים ופילולוגים – לא דנו כלל באפשרות שהיה שימוש במפות בארץ ישראל בתקופה זו, ואיש לא הציע תוואי מתודולוגי כלשהו לבירור השאלה. זאת לצד הגדרה של מספר טקסטים גאוגרפיים מפורטים כ"מפות מילוליות" – מעין תחליף טקסטואלי למפה גרפית.

אני מציע תוואי לבירור שאלת השימוש במפות גרפיות הנשען על מחקרים מתחום הגאוגרפיה הקוגניטיבית, ומהם עולה שהשימוש במפות משנה את אופי הידע המרחבי של המשתמשים, ומותיר בהתנהגות הלשונית משקעים המעידים עליו. תרבות המשתמשת במפות תחשוב ותדבר על מרחב באופן מעט שונה מזה המאפיין תרבות שאינה מכירה מפות. אינדיקציות מתחום השיח לשימוש במפות שאני מציע לכנותן "צללי מפות", יכולות להילמד ממחקרים בתחומי הגאוגרפיה הקוגניטיבית והבלשנות החברתית, וכן ממחקרים פילולוגיים השוואתיים, ואפשר ליישמן בניתוח טקסטים עתיקים. אני מציע אפוא לענות על שאלת השימוש במפות בארץ ישראל באלף הראשון לפנה"ס על ידי גיבוש רשימה של צללי מפות וחיפוש אחריהן בטקסטים שנוצרו בארץ בתקופה זו – מן המקרא ומן הספרים החיצוניים. להלן רשימה ראשונית:

- שימוש בשמות כיווני רוחות השמיים לתיאור מקומות מרוחקים – זה מזה או ממקום מושבו המשוער של המחבר
- שימוש בשמות נדירים לכיווני רוחות השמיים העשויים להתאים לאוריינטציה של המפה
- שימוש בפועלי תנועה המתאימים לאוריינטציה של המפה או למבט ממעוף הציפור
- ציוני מקומות מדויקים במיוחד

החיפוש אחרי מאפייני שיח אלו בספרות המקראית והחיצונית שנוצרה בארץ ישראל מגלה תמונה מורכבת. ברוב החיבורים התופעות הללו נדירות מאוד, דבר המתיישב עם ההנחה המקובלת שמפות לא היו מוכרות בארץ ישראל הקדומה. אולם בחיבורים מסוימים הן מצויות ואף נפוצות למדי. איתור החיבורים שיש בהם עדות לשימוש במפות יכול אפוא להצביע על הקשרים היסטוריים מסוימים שבהם היה שימוש במפות בארץ ישראל באלף הראשון לפנה"ס, תוך התחשבות במסקנות המחקר לגבי הזמן והמקום שבו נוצרו אותם החיבורים.

מקורות

- הראל, מ' (תשמ"ד). האוריינטציה הגיאוגרפית ושימוש המפה בלשון המקרא. ישראל: עם וארץ, א, 157–168.
- Alexander, P. S. (1982). Notes on the 'Imago Mundi' of the Book of Jubilees. *Journal of Jewish Studies*, 33, 197–213.
- Germany, S. (2021). Scribal Cartography in Numbers 32, Deuteronomy 2–3, and Joshua 12–13. *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins*, 137, 142–166.
- MacEachren, A. M. (1991). The Role of Maps in Spatial Knowledge Acquisition. *The Cartographic Journal*, 28, 152–162.
- Shimron, J. (1978). Learning Positional Information from Maps. *The American Cartographer*, 5, 9–19.

ד"ר מיכה רואי | מהו "עד שתחפץ" (שה"ש ב, ז; ג, ה; ח, ד)?

שלוש פעמים משביעה האישה בשיר השירים את בנות ירושלים שלא יעוררו את האהבה "עד שתחפץ" (ב, ז; ג, ה; ח, ד). בשל מרכזיותה ואי-בהירותה של ההשבעה, החוזרת על עצמה כפזמון לאורך המגילה, היא נדונה רבות במחקר. אפשר להצביע על שני כיוונים פרשניים בולטים ומנוגדים המוצעים כמענה למהייה זו. שני הכיוונים מבוססים על פרשנות מרחיבה של המילה "תחפץ". לפי הכיוון האחד, היא מבקשת מהן שלא יזרזו את האהבה בטרם היא תגיע מעצמה לידי הבשלה. פרשנות זו, גם אם היא יכולה להתיישב עם לשון השבועה, אינה מתיישבת עם ההקשר העלילתי, שכן בכל המקרים ההשבעה מופיעה כאשר האהבה נראית בשיא בשלותה. לפי הכיוון השני, האהבה אכן בשיאה, אלא שהיא אינה משביעה את בנות ירושלים שלא יעוררו את האהבה אלא שלא יפריעו לה ויעצרוה בטרם היא תגיע לידי מיצוי. פרשנות זו מתיישבת היטב עם ההקשר העלילתי, אבל קשה ליישב אותה עם לשון הציווי: "אם תעירו ואם תעוררו".

במסגרת ההרצאה אציע כיוון פרשני חדש, לפיו השורש חפ"ץ משמש כאן כביטוי להתגבשות ולהתקשות. שורש זה דומה לשורש הארמי חב"ץ, המתאר את פעולת מיצוק החלב והפיכתו לגבינה. החילוף הפונטי ב-פ ידוע ומוכר וניתן למצוא לו ביטויים בכל השפות השמיות, כגון "ברזל" בלשון המקרא לעומת "פרזל" בארמית המקראית. כפי שכותב שרביט (תשע"ו: 290), "בחקר הטקסט המקראי ובפרשנות המודרנית למקרא הוצעו תיקוני טקסט המבוססים על ההנחה שנפלו טעויות בשימוש בשתי האותיות ב-פ בשל הדמיון הגרפי ביניהן, ורק מעטים דיברו על חילופים פונטיים פנים מקראיים בין שני ההגאים, כגון החילוף 'אחד שבטי ישראל' (שמואל ב ז, ז) – 'אחד שופטי ישראל' (דברי הימים א יז, ו). פלק מדבר על גלגול סמנטי (ולא פונטי) שהביא לקרבה בין שתי התיבות". במהלך ההרצאה נתייחס לסוגיות אלו. בדברי ה' לאיוב על אודות בהמות מופיע שימוש דומה בפועל חפ"ץ: "יִחַפֵּץ זָנְבוֹ כְּמוֹ אֶרֶץ גִּידִי פָּחַדוּ יִשְׂרָאֵל. עֲצָמוֹ אֶפִּיקִי נָחֲשָׁה גִרְמִיו כְּמִטִּיל בְּרָזֶל" (איוב מ, יז-יח). הפסוק מתאר את יציבותו ואת קשיחותו של "הזנב", שהוא זנבו ממש או לשון נקייה לאיבר מינו. האישה מפצירה בבנות ירושלים, המייצגות את הקהל הנשי שאליו פונה המגילה, לשמר את אהבותיהן בגולמיותן ובגמישותן, ולא לקדם אותן אל עבר זוגיות קשיחה וממוסדת, שכן אהבה אמיתית מתקיימת כשבני הזוג שווים, כשהאישה אינה נבלעת בין זרועותיו של הגבר אלא חותמה ניכר על זרועו ועל ליבו, ומצב זה מסתיים עם הנישואין.

מקורות

- שרביט, ש' (תשע"ו). תורת ההגה של לשון חכמים (מסד נתונים). פרק ו: "העיצורים השפתיים – ב"פ". האקדמיה ללשון העברית.
- Assis, E. (2009). *Flashes of Fire: A Literary Analysis of the Song of Songs* (LHBOTS, 501). T & T Clark.
- Botterweck, G.J. (1986). Hapes. In G.J. Botterweck & H. Ringgren (eds.), trans. D.E. Green, *TDOT* (Vol. 5). Grand Rapids.
- Exum, J.C. (2005). *Song of Songs: A Commentary (OTL)*. Louisville.
- Noegel S.B., & Rendsburg G.A. (2009). *Solomon's Vineyard: Literary and Linguistic Studies in the Song of Songs* (SBL AIL, 1). Atlanta.

ד"ר ליאורה גולדמן | "ידיד ה' ישכון לבטח" (דב' ל"ג 12) – מיהו הידיד ובמה הוא מבורך?

ההרצאה תבחן את ברכת משה לבנימין (דברים ל"ג 12), ותעמוד על קשייה הלשוניים והפרשניים. הקושי המרכזי בהבנת ברכת משה לבנימין נעוץ בפירושה בהקשרים גאוגרפיים כמתייחסת לבית המקדש שייבנה על הרי בנימין, בעוד מסורות רבות קובעות את מקום המקדש בירושלים אשר בנחלת יהודה.

במרכז ההרצאה תעמוד השאלה מיהו "ידיד ה'" הנזכר בברכה לבנימין. האם זהו שבט בנימין משנים עשר שבטי ישראל? או אולי זו ברכה המופנית אל שלמה המלך, בונה המקדש ששמו הנוסף הוא ידידיה (שמ"ב י"ג 24–25)? או שאולי הכוונה היא לדמות אחרת, שאינה בנימין ואינה שבט בנימין ואף אינה שלמה? שמא זוהי בכלל דמות משיחית?

בדיקה לשונית וסמנטית של השם ושל התואר "ידיד ה'" כנגזר מהשורש דו"ד תחשוף גם היא כיווני פרשנות לזהותו של הידיד, ותקרב אותנו אל דוד המלך ואל בנו, ידידיה. באמצעות עיון טקסטואלי והתחקות אחר פירושים שונים שניתנו לברכה ומשוקעים במקרא עצמו (דברי הימים), בתרגומי המקרא, במגילות מדבר יהודה (במגילה 4Q522) ובספרים החיצוניים ("צוואת בנימין") ובברית החדשה – אציג את הקשיים הלשוניים בברכה לבנימין ואת הפרשנויות השונות המגשרות בין ברכה לשבט בנימין לבין ברכה לבונה המקדש בנחלת שבט יהודה דווקא, או ברכה לדמות משיחית עתידית משבט בנימין.

בהרצאה אציע שלושה סוגי פירושים לבעיות הללו: פירושים גאוגרפיים המשוקעים במקרא ומתמודדים עם מסורות כפולות למיקום המקדש הן בבנימין והן בירושלים; פירושים גאוגרפיים ופרסונליים במגילה מקומראן המנסים לגשר בין מקום המקדש לבונה המקדש; ופירושים נוצריים פרסונליים ואסכטולוגיים המזהים את בנימין כפרה-פיגורציה למלך המשיח.

מקורות

- טיגאי, י"ח (2016). *דברים עם מבוא ופירוש* (מקרא לישראל), כרך שני (עמ' 811–851). מאגנס.
קימרון, א' (תשנ"ד). על קורות יהושע מקומראן (4 ק 522). *תרביץ*, סג(ד), 503–508.
קימרון, א' (תשנ"ז). ברכת משה לבנימין. בתוך מ' בר-אשר (עורך), *פרקים בעברית לתקופותיה* (עמ' 85–88). האקדמיה ללשון העברית.
Heck D. J. (1984). The Missing Sanctuary of Deut 33:12. *JBLe*, 103(4), 523–529.

ד"ר אבי קדיש | "מקרא" כתורה שבעל־פה, תורה שבכתב ותורה דיגיטלית

בעת העתיקה המושג מקרא התייחס לפעולת קריאה בקול שנלמדה ובוצעה מתוך מגילה המכילה אותיות בלבד. נוסח הכתיב הועבר במשך הדורות על ידי אסכולת הסופרים, ואילו המסורת המקבילה שלו בעל־פה הועברה מדור לדור על ידי קוראים (מומחים לקריאה פומבית). בימי הביניים הווקליזציה העתיקה של הקוראים קיבלה תיעוד עשיר ומפורט בכתב, באמצעות מערכת מורכבת של סימני ניקוד וטעמים שנוספו על גבי נוסח הכתיב בתוך קודקסים מקראיים. באופן הזה שולבו שתי המסורות באותו כתב יד (וכך גם במהדורות מודפסות, מאוחר יותר). מכיוון שמסורת הקריאה לבשה מעטה צורה כתובה, משימתו של הקורא הפכה להיות הגייה זהירה ונאמנה של כל הסימנים הכתובים (אותיות, ניקוד וטעמים) שבספר התנ"ך.

בעידן המחשב המסורת הכפולה של הסופרים ושל הקוראים קיבלה צביון חדש כטקסט דיגיטלי. רוב המאמץ בדור הראשון הושקע בהכנת תַּעֲתוּק דיגיטלי פשוט של המקרא, על ידי פיתוח הגופנים הדרושים לכך והקלדת התנ"ך בצירוף גופנים אלו, וגם בשילובם של כלים דיגיטליים נוספים למחקר וללימוד (כגון מילונים, קונקורדנציות, תרגומים, פירושים ועוד). אולם לא בוצע סימון עקבי על ידי קידוד בטקסט המקראי עצמו, כדי שהניאנסים הלשוניים המורכבים והעדינים של נוסח המסורה יתועדו במלואם, וכדי שהמחשב "יבין" אותם ויוכל להציג אותם לפי צוריהם של הפלטפורמות השונות המשתמשות בטקסט המקראי הדיגיטלי.

במפגש בין טקסט לטכנולוגיה נוסח המסורה הוא אתגר מיוחד במינו בגלל המסורות המשולבות בתוכו, מסורות שהתפתחו במשך הדורות גם בתוך עצמן ועדיין ממשיכות להתפתח. בפרויקט "מקרא על פי המסורה" בוצע סימון מלא ועקבי בתוך הטקסט המקראי הדיגיטלי, והתוצאה שוחררה לשימוש הציבור תחת רישיון חופשי. סימון זה הופך את המקרא הדיגיטלי מתעתוק פשוט (transcription) למערך נתונים (dataset) שממנו אפשר להפיק מהדורות מקרא. הניסיון בפרויקט מלמד שרק באמצעות מערך נתונים יעיל אפשר לתת ביטוי דיגיטלי מלא למפעלם של בעלי המסורה. הוא אף מאפשר מבט אל העבר והבנה של עצם מפעלם כמעין מערך נתונים (לא דיגיטלי). לבסוף, מרכיבים לשוניים שקיבלו ביטוי חלקי בלבד במסורה הטברנית (כגון קמץ חטוף) עשויים לקבל סימון עקבי במערך הנתונים, ויש לראות בפעילות זו המשך להתפתחותו של נוסח המסורה.

מקורות

ברויאר, מ' (תשל"ו). *כתר ארם צובה והנוסח המקובל של המקרא*. מוסד הרב קוק.

ייבין, י' (תשכ"ט). *כתר ארם צובה: ניקודו וטעמיו*. מאגנס.

עופר, י' (תשפ"ב). *המסורה למקרא ודרכיה: פרקי מבוא*. מאגנס.

Denckla, B. (November 18–21 2023). MAM (=מקרא על פי המסורה) and UXLC: Two Hebrew Bible Datasets. *Presentation scheduled for the Society for Biblical Literature Annual Meeting*.

Khan, G. (2020). *The Tiberian Pronunciation Tradition of Biblical Hebrew* (2 volumes). Open Book Press.

יו"ר: ד"ר הילה קרס

ד"ר יפה ישראלי | תרגום הפיוט "יעירוני רעיוני" לארמית חדשה בלהג יהודי סקז שבבורדיסטן האיראנית

"יעירוני רעיוני" הוא אחד מפיוטי הסליחות לחודש אלול ולעשרת ימי התשובה שחיבר רבי יהודה הלוי (1075–1141). בהרצאה זו נציג לראשונה תרגום פיוט זה לארמית חדשה בלהג יהודי העיר סקז שבבורדיסטן האיראנית הנמצאת במערבה ובצפון מערבה של איראן וגובלת באזרבייג'ן (צפון) ובבורדיסטן העיראקית (מערב). גרסת התרגום שלפנינו אינה התרגום המקורי אלא העתקה מהמחצית הראשונה של המאה העשרים. אין בידינו תרגום של פיוט זה בלהגים האחרים של הארמית החדשה היהודית.

הארמית החדשה היהודית על שלל להגיה משתייכת לענף הצפוני-מזרחי של משפחת הארמית החדשה. אפשר לחלק להגים אלה לשלוש קבוצות עיקריות: קבוצת "*lišana deni*" [= הלשון שלנו] – להגים שממערב לנהר ז'אב הגדול (יובלו של החידקל) בצפון-מערב עיראק ובטורקיה; קבוצת להגי "טראנס-זאב" – להגים שממזרח ומדרום-מזרח לנהר ז'אב הגדול, וביתר פירוט בבורדיסטן העיראקית במחוזות ארביל וסולימניה, בבורדיסטן האיראנית ובאזרבייג'ן האיראנית ובאזורים הסמוכים לה בטורקיה; קבוצת קטנה של להגים שבצפון עיראק שהם קבוצת ביניים בין שתי הקבוצות האחרות.

ההרצאה תתמקד ביחס שבין המקור העברי לתרגום. תרגום הפיוט לארמית חדשה בלהג יהודי העיר סקז, נכתב בדרך המקובלת בתרגומי פיוטים לארמית חדשה. המתרגם שומר על מבנה הפיוט במקור העברי המכיל חמש מחרוזות, אך אינו חורז בחרוז פנימי את הצלעיות הימניות של כל מחרוזת בפיוט, וגם האקרוסטיכון אינו נשמר. כדי לשמור על החריזה החיצונית של כל מחרוזת, נאלץ המתרגם להוסיף גם מילים שאין להן מקבילה או אפילו רמז במקור העברי; כמצופה מתרגום של פיוט שלשונו העברית קשה, קצרה ואליפטית, מסתפקת לרוב ברמזים למקורות מקראיים ומדרשיים, גם התרגום שלפנינו סוטה לעיתים קרובות מתרגום מילולי כדי לנסח את הדברים בלשון פשוטה לקוראיו ולשומעיו. פשוט והסבת המובלע למפורש נחשבים לכוללים (אוניברסלים) תרגומיים; המתרגם ער לשיבוצים מן המקורות המקראיים שבמקור העברי, והוא מתרגמם על פי מסורת התרגום של פסוקים אלה בעדתו העוברת מדור לדור על ידי מלמדי תינוקות של בית רבן. הרצאה זו באה להוסיף נדבך צנוע בחשיפה ובתיעוד של הספרות שנכתבה בארמית חדשה בלהג יהודי סקז או שתורגמה אליה מעברית שאותה חוקרת אני באופן אינדיבידואלי.

מקורות

חזן, א' (תשע"ז). תהליך היצירה כדרך עיצוב בשירת השבח של רבי יהודה הלוי. בתוך א' חזן וד' שוורץ (עורכים), *שירת ההגות: עיונים ביצירתו של ר' יהודה הלוי* (עמ' 13–23). אוניברסיטת בר-אילן.

טורי, ג' (תשמ"ח). הדרך ל'גן עדן התחתון' רצופה כוונות טובות: משקט גרמני דרך דגם רוסי לטקסט עברי בשירת הילדים של ביאליק. *מעגלי קריאה*, 17, 17–30.

Chesterman, A. (2011). Translation Universals. in Y. Gambier and L. van Doorslaer (eds.), *Handbook of Translation Studies, Volume 2* (pp. 175–179). John Benjamins.

הייתם שחאדה | תרגום מונחים טעונים מבחינה דתית ופוליטית מעברית לערבית ומערבית לעברית על ידי דוברי ערבית מוסלמים ונוצרים

בהרצאה אציג מחקר לתואר שלישי שמטרתו לברר איך אזרחי מדינת ישראל ערבים מוסלמים ונוצרים, שאינם מתרגמים מקצועיים, תרגמו מילים וביטויים טעונים מבחינה פוליטית ודתית שנמצאו בכותרות עיתונים ובאתרים במרשתת. כידוע, עד כינון חוק הלאום ב-2018 שימשה הערבית כשפה רשמית בישראל, ולאחריו הפכה לשפה בעלת מעמד מיוחד. כבר מאז קום המדינה היה על ערביי ישראל לשלוט בשפה העברית לצורך חיי היום-יום שלהם. לעומת העברית, הערבית אינה נהנית מיוקרה, ואף שהיא נלמדת בבתי ספר יהודיים, היא נחשבת לשפת אויב ושלישית דוברי עברית בה מוגבלת (עמית-כוכבי, 1989).

ההשערה בבסיס המחקר הייתה שנוצרים ומוסלמים יתרגמו מונחים שיש להם מטען דתי או פוליטי בצורה שונה, וזאת על בסיס מחקרים שעסקו ביחסים ביניהם ועם המדינה: אחרי קום התנועה האסלאמית בשנות השבעים, התערערו היחסים בין הנוצרים והמוסלמים. הנוצרים נטו להטיל ספק בהשתייכותם ללאום הערבי וראו במדינת ישראל את בעלת בריתם. לפיכך נבדקה במחקר זה ההשערה שתרגומיהם לביטויים טעונים יבטאו יותר הזדהות עם מדינת ישראל ומוסדותיה מתרגומיהם של ערבים מוסלמים.

כדי לבדוק את ההשערה, הועברו למשתתפי המחקר שאלונים סגורים שהופיעו בהם כותרות הכוללות ביטוי טעון, והיה עליהם לבחור את התרגום הנכון ביותר לדעתם. האפשרויות שהוצעו כללו שלושה סוגי תרגומים: ניטרליים; תומכים בממסד הישראלי; או מתנגדים לו. כמו כן מולאו שאלונים פתוחים שבהם התבקשו המשתתפים לתרגם את הכותרות באופן חופשי. על כל שאלון ענו משתתפים אחרים. כדי לפענח את הממצאים הועברו לקבוצות נוספות שני שאלונים אחרים, ומשיביהם התבקשו להסיק מתרגומים שנבחרו בשאלונים הקודמים מה עמדת המתרגם, מהי דתו, מידת אדיקותו, נטייתו הפוליטית ועוד. ההסתמכות על משתתפים בכל שלבי המחקר נועדה להשיג אובייקטיביות. לאורך המחקר היו המשתתפים ערבים ישראלים מוסלמים ונוצרים בעלי השכלה מגוונת, שאינם מתרגמים בפועל או כמקצוע, בטווח הגיל 30-50.

הממצאים מצביעים על נטייה חזקה לתרגום מילולי, כנראה בעזרת מנועי תרגום, שיכול להסביר את טשטוש ההבחנה בין הקבוצות. ובכל זאת נמצאו גם עדויות לתקפות ההשערה. כך למשל, בתרגום מעברית לערבית של המילים מחבל, הכותל המערבי, הר הבית, יותר נוצרים ממוסלמים בחרו במונחים המקבילים לאלה הנהוגים בעברית במדינת ישראל (مخرب – מַח'רַב, "מחבל", الحائط الغربي – אַלְחַאִיט אַלְעַרְבִי, "הכותל המערבי", جبل الهيكل – גִ'בַּל אַלְהֵיכַל, "הר ההיכל"), ואילו המשתתפים מקבוצת הדת המוסלמית נטו יותר להדגיש את הפן הדתי של המקומות הקדושים שלהם באמצעות תעתיק או תרגום (حائط البراق – חַאטַאִלְבְּרַאק "קיר אלבוראק", الأقصى – אַלְאִקְצַא, "אל אקצא").

לעומת מחקרים קודמים שעמדו על השתקפות האידאולוגיה בתרגום, כולל בין ערבית ועברית, מחקר זה מתמקד בניסיון להבחין בין תרגומים של מונחים טעונים שתרגמו חברי שתי קבוצות דת: מוסלמים ונוצרים, בתוך החברה הערבית.

מקורות

- ח'יזראן, י' וח'לאילה מ' (2019). *נשושה לגורלה: החברה הערבית בישראל בצל "האביב הערבי"*. מרכז משה דיין, אוניברסיטת תל אביב.
- כילאל, מ' (2006). *תרגום בצל העימות: נורמות תרגום מן הספרות העברית החדשה לשפה הערבית בשנים 1948-1990*. מאגנס.
- מנדל, י' (2020). *שפה מחוץ למקומה: אוריינטליזם, מודיעין, והערבית בישראל*. מכון ון ליר בירושלים.
- עמית-כוכבי, ח' (1989). תרגום כותרות רומאנים מערבית ומאנגלית לעברית: השוואה. *דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות*, חטיבה ד', כרך ראשון: הלשון העברית, לשונות (עמ' 117-124). האיגוד העולמי למדעי היהדות.

¹ המחקר נערך במחלקה לתרגום ומחקר התרגום באוניברסיטת בר-אילן, בהנחיית פרופ' רחל ויסברוד.

ד"ר אתי גורדון גינזבורג, ד"ר ברק אוירבך וד"ר גוני בן ישראל קסוטו | חיבוק בשלוש שפות: על התרגום המילולי והוויזואלי של "חיבוק" לדויד גרוסמן ומיכל רובנר

בשנת 2011 פרסמו הסופר דויד גרוסמן והאומנית הרב־תחומית מיכל רובנר את "חיבוק", ספר תמונה יוצא דופן על אם ובנה המטיילים בשדה ועל השיחה המתקיימת ביניהם על בדידות ועל נבדלות. הספר, שמאז פרסומו יצא בעשרות מהדורות בעברית, זיכה את גרוסמן בעיטור הכבוד על שם הנס כריסטיאן אנדרסן בשנת 2012, ותורגם מאז לשפות רבות.

לכאורה אין בתרגום "חיבוק", ספר תמונה משולב בטקסט מינימליסטי, משום אתגר יוצא דופן, אולם התפקיד המרכזי של התמונות לצד הטקסט (ולהפך), כמו גם הדיאלוג הפילוסופי המרכיב את רוב הטקסט והפרנסים המפתיעים המשולבים בו ואינם נפוצים בספרות ילדים, מציבים אתגר מיוחד למתרגמי הספר. מחקרנו מתמקד בבחינת ההתמודדות עם אתגרים אלו בתרגומי הספר לערבית, אנגלית וגרמנית, שפות שבהן שולטים מציגי ההרצאה. השוואת תרגומים למקור או זה לזה, מתייחסת בדרך כלל לטקסט הכתוב. בדיקת התרגום לערבית מגלה, למשל, שינויים במשלב הלשוני: הטקסט בערבית נכתב במשלב לשוני גבוה יותר מזה של המקור העברי. התרגום הערבי אף נוטה להיות מפורש יותר, נטייה מוכרת בתרגום בכלל, במקומות שבהם המקור העברי עמום; כך במקומות שונים במקור העברי בחר גרוסמן בדו־משמעות המקבלת התייחסות מפרשת בתרגום הערבי, ואולם במקומות אחרים דווקא הערבית יוצרת דו־משמעות כשהמקבילה העברית ברורה ומילולית. הנטייה לבהירות מתבטאת גם בממד החזותי – בשימוש באותיות ערביות גדולות יותר.

התרגום לגרמנית נעשה, לפי עדות המתרגם, מן התרגום לאנגלית, ולא ישירות מן המקור בעברית. ייתכן שהסיבה לכך היא המשקל הרב שייחס המתרגם לממד הוויזואלי על חשבון הטקסט. אפשר שזו גם הסיבה לשינויים שנעשו באיורים בהוצאה הגרמנית. השינויים הללו מעלים את סוגיית ה"תרגום" של הדימוי הוויזואלי – סוגיה חשובה לאור העובדה שבספר תמונה בכלל וב"חיבוק" בפרט, יש לתמונה ולטקסט משקל שווה בטוויית הנרטיב.

בהרצאה נעמוד על ההתאמות שנדרשו מהמתרגמים בתרגום הדיאלוג הספרותי בין האם לבנה, תוך יצירת הלימה בין התוכן לבין התרבות של דוברי שפת התרגום, וננסה להבין את השיקולים שהנחו החלטות תרגומיות. כמו כן, ומתוך ראיית הרישומים (ולא איורים) כחלק מהטקסט השלם, נתייחס לשינויים הוויזואליים הרבים שבגרסה הגרמנית של הספר, ננסה לעמוד על הסיבות לשינויים הללו, ונשאל אם ניתן להתייחס לאותם השינויים כאל חלק ממעשה התרגום. לבסוף נבחן כיצד, אם בכלל, משפיעים שינויים בטקסט ובתמונה על אופן הקריאה ב"חיבוק" ועל התקבלותו.

מקורות

בן־שחר, ר' (1995). תרגום דיאלוג ספרותי: היבטים תאורטיים ותיאוריים. בתוך: מ' בראשר (עורך). *מחקרים בלשון*, 2 (עמ' 193–217). האוניברסיטה העברית.

גרוסמן, ד' (2011). *חיבוק* (רישומים מ' רובנר). עם עובד.

טורי, ג' (1976). אקוויוואלנציה של יחידות ואקוויוואלנציה של טקסטים: לשאלת תיאור היחסים בין תרגום ומקור. *הספרות*, 23, 42–49.

Pym, A. (2005). Explaining Explication. in K. Károly & Á. Fóris (eds.), *New Trends in Translation Studies: In Honour of Kinga Klauy* (pp. 29–34). Akadémiai Kiado.

ד"ר עדי אמסטרדם | התבוננות מחודשת בלשוננו של התרגום המיוחס ליהונתן

לשוננו של התרגום המיוחס ליהונתן (פס"י) הייתה מוקד לדיונים מחקריים רבים. הגישה המקובלת במחקר משייכת לשון תרגום יהונתן למה שקרוי "ארמית יהודית ספרותית מאוחרת", דיאלקט ארמי ספרותי, שמשויכים אליו תרגומים ארמיים מאוחרים נוספים, כגון תרגומי הכתובים (Kaufman, 2013a, 2013b; Maher, 1992). הקושי העיקרי בלשוננו של פס"י טמון בחוסר העקיבות של מאפיינים לשוניים רבים, שמקורם בניבים ארמיים המרוחקים זה מזה מרחק גאוגרפי ומרחק כרונולוגי (Kaufman, 2013b; Cook, 1990).

ההרצאה תדגים שני מקרים שבמבט ראשון עשויים להיראות מנותקים זה מזה. המקרה הראשון הוא לכאורה עניין מורפולוגי, שימוש מוגבר בבניין **אתפעל**, והמקרה השני נראה כסוגיה אורתוגרפית, סוגיית הכתיב **גיבריא** לעומת **גיבריא**. עם זאת, לשיטתי, מדובר בשתי תופעות סמנטיות, ושתייהן עשויות להאיר באור חדש את לשוננו של פס"י ואת מטרותיו.

מקורות

- Cook, E. (1990). *Rewriting The Bible: The Text and Language of the Pseudo-Jonathan Targum*. pp. 281–282. UMI.
Kaufman, S.A. (2013a). Targum Pseudo-Jonathan and the Late Jewish Literary Aramaic. *Aramaic Studies* 11, 1–26
Kaufman, S. A. (2013b). The Dialectology of Late Jewish Literary Aramaic. *Aramaic Studies* 11, 145–148.
Maher, M. (1992). *The Aramaic Bible*, vol. 1b (pp. 8–9). The liturgical Press.

12:30–13:30 מושב מליאה

| אולם 202 בספרייה

הרצאת מליאה

פרופ' אורי מור | התקן העברי, לשון המקורות ורדיפת אחידות: שגיאות שאינן שגיאות בכתיבתו של זאב בן־חיים

חוקר העברית והארמית רב ההישגים זאב בן־חיים (1907–2013), שהיה המזכיר המדעי של ועד הלשון, נשיא האקדמיה ללשון העברית וממכונני המילון ההיסטורי ללשון העברית, נודע בבקאותו המופלגת בעברית לרבידה ובלשונו המשובחת והעשירה. בחינת העברית שהשתמש בה במחקרו (משנת תרצ"ו עד שנת תשס"ח) מגלה קבוצה לא קטנה של תופעות שאינן מתיישבות עם הנהוג בעשורים האחרונים בשדה עריכת הלשון: "בוודאי ש-" (במקום "ודאי ש-" או "בוודאי"), "המדובר ב-" (במקום "מדובר ב-"), "בניגוד ל-" (במקום "שלא כ-") ועוד הרבה. רובן בתחום התחביר, הסגנון ושימוש המילים, שהוא כידוע כר נרחב להבדלי טעמים ולחילוקי דעות. כל תופעה מעמידה פרשה לעצמה, אבל יחד הן מצטרפות למסכת שלמה המעוררת שאלות רחבות, מקצתן פילולוגיות או נורמטיביות ומקצתן סוציו-בלשניות.

בהרצאה ייבחן הממצא המפתיע הזה לאור ספרות התקן העברית, ההקשר המקצועי והתרבותי שבתוכו פעל בן־חיים והשקפתו באשר ללשון המקורות העבריים ולתפקידה של האקדמיה ללשון העברית. אפיון סגנונו ועמדותיו של בן־חיים אינו המטרה העיקרית של העיון, אלא ההתבוננות הממוקדת באחת הדמויות המשפיעות ביותר בתחום תכנון הלשון בישראל, בשיקוליה ובמעשיה, תשמש לזיהוי גורמים ותהליכים שעיצבו ושעודם מעצבים את שיח התקן העברי ואת התפיסות הגלומות בו.

16:00–14:45 מושבים מקבילים ג

אולם ארז

מושב 1 – לשון השירה והספרות

יו"ר: פרופ' רחל ויסברוד

ד"ר בת ציון ימיני | ריבוי קשרי ניגוד – אמצעי לשוני לביטוי קונפליקטים בשירת יהודה עמיחי

בשירי עמיחי יש ירידה מן השגב השירי אל לשון היום-יום, ובמקביל מעבר מן הלאומי אל האישי (גולד, תשנ"ד). בדרך זו עמיחי מפקיע מהקשרם מילים, משפטים, חלקי פסוקים, פתגמים, קשאלות וכיו"ב ומשבצם בתבנית חדשה (ברזל, תשל"ט). בהרצאתי אציג סוגל סגנוני בולט בספרו האחרון "פתוח סגור פתוח" (תשנ"ח), ואצביע על הקשר בינו לבין תוכני שירתו.

בספר "פתוח סגור פתוח" עמיחי מתבונן בחיים, מנתח את עברו ומסכם את חייו תוך אזכורים רבים של לשון התנ"ך. הספר כולל שירים קצרים וארוכים בנושא משותף המספרים על זיכרונות, חוויות ורגשות שונים. עיון מעמיק בשיריו העלה שרובם עוסקים בעימות בין רעיונות, ניגודים והפכים. בספר בולט גם שימוש רב וחריג בהיקפו במילת הניגוד 'אבל'. מילית זו אומנם רווחת גם בשיריו המוקדמים אך לא בשיעור כזה. יש מילות ניגוד נוספות בשירתו: אך, אלא ו' ה' הניגוד, אולם 'אבל' עולה עליהן בהיקפה.

בבדיקה יסודית בספר, המונה 174 עמודים, נמצאו 107 היקרויות של 'אבל' מתוך 138 מופעים של מילות ניגוד. עיון נוסף העלה שבשונה ממשוררי דור המדינה, עמיחי משתמש תמיד במילות הניגוד להבעת ניגוד רעיוני, ולא בתחבולה הרווחת בשירה הצעירה שעליה הצביעה פרוכטמן (תש"ס) – שימוש במילות קישור לא בקשר הלוגי המתאים להקשר. היא מדגימה זאת משירי נתן זך ואמיר גלבוע בני דורו, המשתמשים במילת ניגוד זו. בשיר "זה איננו" זך חוזר על המילה 'אבל' ללא ניגוד ברור: [...] אין ספק שהוא איננו איש אלוהים / אבל אתה כבר צוחק, אני מריח סביבו / בשמים אבל אתה משתתק. אני אומר / עוד כמה דברים אבל אתה כבר צועק [...] (שם, עמ' 50).

בהרצאתי אציג את מבנה הספר והקישוריות שבו, ואתחיל שירים אחדים מתוכו. אראה כיצד הקישוריות בספר "פתוח סגור פתוח" באה לידי ביטוי הן מבחינה מבנית הן מבחינה תוכנית: שם הספר, חלוקתו ל-23 מחוזות המכילות ביחד 296 שירים שבהם חזרות רבות על מילות ניגוד, בייחוד 'אבל', והניגודים הרעיוניים למיניהם יוצרים קישוריות שלמה לאורך כל הספר. רוב הניגודים הם ניגודים אנטונימיים כמו טוב-רע, ומיעוטם הם ניגודים דיכוטומיים כמו חיים-מוות, אך לעיתים מוצגים ניגודים אנטונימיים כאילו היו דיכוטומיים, למשל, במילים זיכרון-שכחה.

עמיחי, שנולד למשפחה דתית וחונך על ברכי הדת, נטש בבגרותו את חיי הדת בעקבות אימי השואה, מלחמת השחרור וחוויות טראומתיות נוספות בחייו האישיים. בשירים רבים, ובעיקר בספר זה, הוא מאשים את האל שזנח את עמו והפקיר את בניו לזוועות הנאצים, אך בה בעת איננו כופר בקיומו ומכיר בגדולתו. רגשות אמביוולנטיים אלה מתרצצים בתוכו ומייסרים אותו לאורך כל חייו הבוגרים, ולכן ברוב השירים בספר רווחת מאוד מילת הניגוד 'אבל'. עמיחי, מראשוני הכותבים שירה צעירה, שובר מוסכמות כתיבה רבות של שירי דור המודרנה בדרכו הייחודית, אך בשימוש במילות הניגוד, ובייחוד ב'אבל', הוא נשאר נאמן למשמעות המקורית.

מקורות

ברזל, ה' (תשל"ט). משוררים בגדולתם: מסות מחקר על משוררים עבריים. יחדיו.

גולד, נ' (תשנ"ד). לא כברוש. הוצאת שוקן.

עמיחי, י' (תשנ"ח). פתוח סגור פתוח. הוצאת הושקן.

פרוכטמן, מ' (תש"ס). לומר זאת אחרת. אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

ד"ר דבורה הרפז וד"ר לימור ראובן | "המשורר הוא טכנאי שממקסס (מבשל) את ערוץ השירה עם שאר ערוצי השפה והטקסט האחרים" (מאירי, 2012) – על שירי יוסף שרון

המחקר שיוצג בהרצאה מתבסס על ההנחה שאומנות פוסט-מודרניסטית עוסקת בשאלת ייצוג המציאות, או ליתר דיוק, באתגר הקשור בייצוג מציאות המורכבת מפרגמנטים של טקסטים בדויים או של ציטטות מיצירות שונות. חוקרים העוסקים בשאלת ייצוג המציאות (Badulescu, 2014; Hassan, 1986), טוענים שאחת הדרכים לעשות זאת היא באמצעות פרקטיקה היברידית שנוטה לחתור תחת המוסכמות האסתטיות ולערער על מוסכמות הקשורות באמיתות ובייצוג. כמו בתחומי תרבות אחרים, ההיברידיות בספרות מצטיירת כמזג המכיל והמערבב בין מונחים אסתטיים וז'אנרים שונים. מאירי (2012) טוען שתפקיד המשורר "לערבב" נכון את כל המרכיבים ואת מערכות המשמעות כדי ליצור שילוב נכון בתוך השיר. זאת הסיבה לדימוי השפה למיקסר סאונד ולדימוי אחד הערוצים לשירה. המשורר, לטענת מאירי (שם), מדומה לטכנאי שממקסס את ערוץ השירה עם שאר ערוצי השפה וטקסטים בסוגות שונות, כגון, נאום, פטפוט, דו"ח, סרט וכדומה. לשימוש זה בשפה קורא אבידן בשירו "מְמִשְׁרָה" בשם "מְמַצֵּעַ".

בגישה זו ניתחנו כמה משירי יוסף שרון. זיהינו ששירים אלה אינם מורכבים מז'אנר אחד ויחיד אלא ניזונים ממאפייני מספר סוגות, מה שמביא לקיומן של מספר מערכות משמעות בשיר. הניתוח הבלשני-סגנוני העלה שבחירת המשורר בתבניות לשוניות נועדה לנתץ קונבנציות לשוניות באמצעות שימוש שאינו מקובל בסימני הפיסוק: נקודתיים, סימני שאלה וסוגריים עגולים. כן נמצא כי המשורר קורא תיגר על הגבולות שבין עולמו הפנימי והחיצוני וכן על הרטוריקה המאפיינת טקסט לירי. נמצא שהשירים בנויים כקולז'ים, נעדרי קשרים לוגיים ביניהם, ומאופיינים בעמימות רבה ובחידתיות, המתבטאת בקרעים של ידע, האופייניים לשירה פוסטמודרניסטית (Hassan, 1986). השירים נותחו באמצעות שילוב שבין שתי הדיסציפלינות: תורת הספרות ועקרונות בלשניים-סגנוניים. מבחינתנו, שילוב כזה במחקר עשוי לחזק את הקשר שבין חוקר הלשון וחוקר הספרות, כפי שטוענת בן-שחר (2019).

בהרצאה נדגים ניתוח המשלב עקרונות ספרותיים עם בלשניים-סגנוניים כדי להוכיח את קיום ההיברידיות בשירים.

מקורות

- בן-שחר, ר' (2019). לשון סופרים ולשון הספרות. הקיבוץ המאוחד; ספריית פועלים.
מאירי, ג' (2012). הר געש סימפטי. הוצאת הקיבוץ המאוחד.
Badulescu, D. (2014). The Hybrids of Postmodernism. *Postmodern Openings*, 5 (3), 9–20.
Hassan, I. (1986). Pluralism in Postmodern Perspective. *Critical Inquiry*, 12(3), 503–520.

ד"ר רות בורשטיין | לשון הסיפר ב"עבודות וימים" של לילך נתנאל

לילך נתנאל היא סופרת פמיניסטית פוסט־מודרנית וחוקרת ספרות. בבספרה הראשון "המצב העברי" (בבל, 2008), כן גם בספרה הרביעי "עבודות וימים" (אפיק, תשפ"ב) הלשון היא דמות מרכזית ברומן. שם הספר הועתק משמו של הספר של הסיודוס (משורר יווני בן המאה השמינית לפני הספירה) בתרגומו של אהרן שבתאי (שוקן, 2004).

הסיפר מתאר את חיי עדה, אדריכלית הנשואה לאיתן, ולהם בת ובן. עדה גדלה בלא אם. אביה ומטפלת גידלוה. המטפלת חששה שחסרון האם ילווה את עדה כל חייה; היא צפתה את שיקרה. עדה עובדת עם אביה במשרד האדריכלים שהוא הקים. הם עוסקים במיזם בעייתי מאוד שהזמינה הלקוחה נלי ענר. נלי מפתחת קשר אינטימי הן עם האב הן עם הבת. הספר מתאר אירועים, מצבים, קשרים ויחסים בחיי עדה והקרובים לה.

הספר פותח במשפטי שאלה על היתכנותו של שבר נורא ופּתאומי ובתגובה הזאת "נדמה היה שכל מה שעלול עוד לקרות כבר קרה ממילא, וכל מה שעלול להזיק כבר הזיק ממילא". פתיחה זו יוצרת הֶסְרָם (אנטיסיפציה) לשבר שכבר התרחש, ומהותו מתגלה בהדרגה לאורך הספר. השעיית גילוי מהותו מגבירה את סקרנות הקוראים להבין את פשרו.

אחרי הצגת השאלות המטרימות מתחיל תיאור ראשון של עדה ואיתן בהווה ביום קיץ אחר הצהריים, בין השעה חמש לשעה שבע. עדה ואיתן עומדים במסדרון הצר בביתם; איתן רוצה שעדה תיעתר לו אך היא מסרבת. התיאור כולל את מנח גופם, את תחושותיהם הפיזיות והרגשיות ואת הדיאלוג ביניהם. הספר בנוי ממעברים מאותן השעתיים בהווה לתיאורים של אירועים ושל דיאלוגים מן העבר שעדה נזכרת בהם בהווה. הם באים בסדר אסוציאטיבי, לא כרונולוגי. אחרי תיאור מן העבר יש שוב חזרה לאותן השעתיים בהווה, וחוזר חלילה. הספר אינו סיפור עלילה אלא סיפור המתאר את הקשרים ואת היחסים בין גיבורי הספר בהווה, בעבר הרחוק והקרוב. הרומן בנוי אפוא משעתיים שבהן מתואר ההווה ונשזרים בתוכו אירועים מחיי עדה.

הספר "עבודות וימים" מאופיין בכתיבה ספרותית מדויקת, עשירה, רגישה, פיוטית, לרוב גם בעלת מקצב, לדוגמה: "בין ניקודי הצמחים ניבטו זהובים, לחים, רוויי כוח, פרחי נר הלילה. כל פרח עם ארבעה עלי כותרת זהובים. עלי קטיפה רחבים, מתבדרים ברוח ים, זוהרים באור המסמא של אחר צהריים מאוחרים, באותו אור אחרון כמו האור שחודר עכשיו, משתרך על רצפת העץ, נוצץ מבעד לשמשה בחדר השינה בביתם של עדה ואיתן" (עמ' 12).

כתיבתה של נתנאל בספר זה מורכבת בדרך שאין דומה לה בסיפורת הישראלית. היא פורצת את כללי התחביר והפיסוק: מחברת חלקי משפט לא צפויים זה לזה מצד אחד, ומפרקת מבנים מבנים ויוצרת הפסקה בין חלקי משפט הקשורים בשגרה זה לזה, כגון נשוא ומושא, מצד אחר. כך היא הופכת מבנים משניים מבחינה תחבירית לראשיים מבחינה תחבירית בהעמידה אותם במעמד משפט שלם מבחינת כללי הפיסוק. לדוגמה צירופים שמניים בתפקיד מושאים הבאים במעמד משפט אחרי סימן הפיסוק נקודה הצמוד לנשוא: "יושבת במרחק נגיעה, הפנים שלה בגובה המותניים של עדה ואולי למעלה מזה, והמבט שלה מתהלך. על גופה של עדה. ומתבונן. בשדיים של עדה איך הם לוחצים כנגד בד החולצה, כנגד כף הבד המעוגלת, ואיך הם עולים ויורדים בנשימה" (עמ' 36–37).

כשהלשון חסרה את האמצעים להבעת תחושה מסוימת, לא רק בדיאלוגים אלא גם בסיפר, נתנאל נוקטת את אחת הדרכים האלה: חזרה על מילה, הפסקה או סיום משפט בלא סימן פיסוק, ולעיתים את שתי הדרכים יחדיו, לדוגמה פרק 5 מסתיים במשפט זה בלא נקודה בסופו: "ומנשק בעורפה, מתחת לקו השיער האסוף, ומנשק אותה טוב, ואוהב אותה טוב והיא" (עמ' 42).

לשון הסיפר עשירה מאוד הן במילים מן המקורות העבריים הן בתחדישים – בעיקר שמות תואר – המבוססים על דרכי התצורה שבמקורות, אך לעיתים נקרים בסמיכות לא צפויה מבחינת המשמעות לשמות העצם שהם מלווים. הסמיכות הלא צפויה מעשירה את הטקסט בהיבטים ובמובנים חדשים ושוברת מוסכמות.

עם כל החופש שנתנאל נוטלת במבעיה התחביריים, היא מדייקת מאוד בתיאוריה רבי הלוואים והתמורות. כל אחד מהם מוסיף גון משמעות לתיאור. ההתבוננות בטבע, באנשים ובדומם (הבית על חפציו, ובמיוחד האור החודר מן החוץ ובוהן את הנעשה בבית וגם משפיע עליו) מובעת בדיוק רב, אך גם בפיוטיות של שירה. הפעלים המטפוריים תורמים גם הם להמחשת התיאורים.

מקורות

- בן שחר, ר' (2019). *לשון סופרים ולשון הספרות*. הוצאת הקיבוץ המאוחד.
הרשב, ב' (2000). *שדה ומסגרת – מסות בתיאוריה של ספרות ומשמעות*. הוצאת כרמל.
גורביץ, ד' (1997). *פוסטמודרניזם – תרבות וספרות בסוף המאה ה־20*. דביר הוצאה לאור.
נץ, ר' וערד, מ' (2008). *מקום השעם – מסות על ספרות ישראלית: בין צליל להיסטוריה*. אחוזת בית הוצאה לאור.

יו"ר: פרופ' סלביה אדלר

ד"ר איילת כהן | מעתקי הגאים בהערותיו של רב סעדיה גאון בפירושו למקרא

מעתק הגאים הוא שינוי שיטתי המתרחש בהגייה של עיצורים או תנועות בשפה טבעית. אפשר להבחין במעתקי הגאים בהשוואת רבדים היסטוריים של שפה כלשהי או בהשוואת שתי שפות שהתפצלו בעבר משפה אחת. תופעת מעתק ההגאים התרחשה בשפות השמיות. ההנחה הבסיסית של הבלשנות המשווה היא כי התופעה אינה שרירותית אלא קבועה ובעלת חוקיות. בעברית המקראית חלו מעתקי הגאים, ורב סעדיה גאון עמד על התופעה בהערותיו הפרשניות לספרי המקרא.

מטרת המחקר הייתה לבדוק את התייחסותו של רב סעדיה גאון בפירושו הערבי למקרא לעניין מעתקי ההגאים לסוגיהם בלשון המקרא. יש לציין כי בדרך כלל הערותיו הלשוניות של רב סעדיה בפירושו מתייחסות לתרגומו הערבי למקרא ('תפסיר'), ולמעשה מטרתן להסביר ולהצדיק את תרגומו, משום שלעיתים קרובות הוא סוטה מהמשמעות הרגילה לבאורה של לשון המקרא.

על פי שיטתו הבלשנית של רב סעדיה, ההגאים נחלקים לחמש קבוצות על פי מקום החיתוך בחלל הפה: א) אהח"ע; ב) בומ"ף; ג) גיכ"ק; ד) דטלנ"ת; ה) זסצר"ש.

המחקר התבסס על קריאת הערותיו הפרשניות של רב סעדיה לתרגומו לספרי המקרא (בראשית, שמות, ישעיה, משלי, איוב, חמש מגילות [למעט קהלת] ודניאל), תוך בחינת התייחסותו לסוגי המעצקים על פי חלוקתם הפונטית. כמו כן נעזרתי בחיבוריו הבלשניים האחרים הנוגעים לפירושו וכן בספרות מחקרית מגוונת. להלן שתי דוגמאות למעתקי הגאים שנמצאו במחקר:

1. מעתקי הגאי הגרון: מעתק של צורן הבניין – מעתקי ה"א"ל"ף הַתְּחַבֵּר > אֶתְחַבֵּר [דברי הימים ב כ 25]. דברי רב סעדיה בפתיחה לפירוש ס' בראשית: האל"ף עומדת במקום הה"א (כאמרך): 'אֶתְחַבֵּר יְהוֹשָׁפָט' [דברי הימים ב כ 25] 'הַאֲדָרֶשׁ אֲדָרֶשׁ' [יחזקאל יד 4].
2. מעתקי הגאי השיניים: מעתק סמ"ך/ש"ן > צד"י. 'אֱלֹהֵי פִלְטָנִי מִיַּד רָשָׁע מִכָּפַּח מְעֹל וְחֹמֶץ' [תהלים עא 4] > וְחֹמֶס. מפרש שם רב סעדיה: "פירשתי חֹמֶץ [תהלים עא 4] – כ'אין כמו חומס', כי שני הגיים אלה [סמ"ך/ש"ן וצד"י] מתחלפים כמו: יִשְׁחַק – יִצְחָק" [תהלים לז 13].

בהרצאה אציג את חלוקת מעתקי ההגאים, ואעלה ממנה מסקנות לגבי דרך עבודתו של רב סעדיה גאון בפירושו למקרא.

מקורות

בלאו, י' (תש"ע). תורת ההגה והצורות של לשון המקרא. האקדמיה ללשון העברית.
דותן, א' (תשנ"ז). אור ראשון בחכמת הלשון – ספר צחות לשון העברים לרב סעדיה גאון, מבוא ומהדורה מדעית. כרכים א-ב. האיגוד העולמי למדעי היהדות, קרן הרב דוד משה ועמליה רוזן.
סעדיה (תשל"ב). פירוש ספר יצירה, מהדורת יוסף קאפח. הוועד להוצאת ספרי רס"ג.
צוקר, מ' (תשמ"ד). פירושי רב סעדיה לבראשית. בית המדרש לרבנים באמריקה.

ד"ר חגית אביעוז וד"ר קרן דובנוב | הכינוי החבור – מנטיית השם לאמצעי הידקדקות השם

בהרצאה זו אנו מבקשות להראות כיצד מערכת נטייה של חלק דיבור הופכת לכלי הידקדקות (גרמטיקליזציה) מרכזי. מטרתנו לתאר את תפקידו של כינוי השייכות החבור בלשון ימינו תיאור מקיף ומכליל ככל האפשר. כידוע, שייכות לאחד הגופים במרבית שמות העצם מסומנת בעברית בתמינו בשתי דרכים: בכינוי חבור ובכינוי פרוד. כפי שהראו מחקרים קודמים, בעברית הדבורה ובכתיבה המקורבת לדיבור ברירת המחל היא הכינוי הפרוד, האנליטי (שתיל, תשנ"ז; דובנוב, תש"ס ועוד). עם זאת, כפי שתואר בכינוס איל"ש לפני שנתיים (אביעוז, תשפ"ב), בקבוצות מסוימות ולכאורה מגוונות למדי של שמות עצם וצירופיהם יכול להתקיים רק כינוי חבור ולא פרוד – הן בלשון הכתב הן בלשון הדיבור: שמות מודליים מסוימים, כגון **ביכולתי**, ביטוי זמן כגון **בשעתו**, תיאורי משפט כגון **לדעתנו**, פעולות דיבור כגון **ברכותי** ועוד. בהרצאה זו נציע תיאור אחיד לתנאים המונעים את החילוף של שני סוגי הכינוי. אף על פי שמקרי הכינוי החבור מגוונים למדי, נראה שלכולם יש מכנה משותף: הידקדקות – גרמטיקליזציה או פרגמטיקליזציה – הכוללת בהכרח תזוזה קטגוריאלי מלאה או חלקית. בכל המקרים האלה חלים תהליכים מובהקים של הידקדקות: מעתק משמעות, החזרת המשמעות המקורית של שם העצם, התאבנות דקדוקית, קיבוע תחבירי. תהליכים דומים מצויים גם במילון (לקסיקליזציה), וגם בצירופים ממולנים יש מקרים רבים של כינוי חבור שאינו מתחלף בפרוד, כגון **מצא חן בעיניה**, **איתרע מזלו**, **ראשו ורובו**, **בחיר ליבה**. למעשה אפשר לתאר את כל מקרי הכינוי החבור כעין רצף צירופים מידקדקים, תבניות וצירופים כבולים, ואילו שם עצם כפשוטו תמיד יכול לבוא בכינוי פרוד (בשמות קרבה אחדים, כגון אחותי ובעלה הכינוי הפרוד עדיין נדיר, אבל יש לכול סיבות מוגדרות, וסביר להניח שזה מצב זמני).

מקורות

אביעוז, ח' (תשס"ד). *נטיית המספר ונטיית הקניין בשם עצם בעברית בת זמננו* (חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור"). אוניברסיטת בר-אילן.
אורן, ע' (תשכ"ט). שימושים של כינויי קניין חבורים ופרודים בלשון ימינו. *דברי הקונגרס העולמי הרביעי למדעי היהדות*, כרך ב. האיגוד העולמי למדעי היהדות, 117–122.
בת-זאב שילדקרוט, ח' (תשע"ח). בין גרמטיקליזציה לקונסטרוקציונליזם. *חלקת לשון*, 50, 94–116.
דובנוב, ק' (תשס"ה). התפתחות ההסגרים המציינים רגש בעברית החדשה. *לשוננו*, סז, 65–77.
טרומר, פ' (2016). *מילים בתנועה – תזוזות בין קטגוריות מילים בעברית בת ימינו* (עברית כהווייתה, חלק עשירי). צבעונים.

אופיר כרמל פופליגר | כמוהו וכמותו בעברית בת זמננו

בשפות שמיות מערביות רבות, מיליות יחס של השוואה נוטות באופן מיוחד בהשוואה למיליות יחס אחרות. בעברית ניתן לראות את התופעה הזאת בנטיית מילית יחס ההשוואה **כמו**.

מילית היחס **כמו** נוטה בעברית בשתי צורות נטייה שונות: בעברית המקראית היא נוטה בדומה למיליות יחס אחרות בהוספת כינוי גוף חבור (למשל כמוהו), בעוד בעברית של לשון המשנה היא נוטה עם תוספת של צורן ת' לפני כינוי הגוף החבורים (למשל כמותו) (בנדויד, תשל"א: 698–699). בעברית בת־זמננו שתי הצורות משמשות זו לצד זו. בהרצאה זו אציג את תפוצת שתי צורות הנטייה השונות של מילית היחס **כמו** בקורפוס אינטרנטי של העברית בת־זמננו. מקורו של הצורן ת' הוא ככל הנראה במערכת כינויי הגוף האובליקיים, מערכת כינויי גוף עתיקה שאינה בשימוש כלל בעברית לתקופותיה. מערכת זו נשמרה באופן מלא באכדית בלבד, והיא שימשה ככינויי גוף בתפקיד מושא ובתפקיד לווּאי (Lipiński, 2001: 308). לפי עקרון ההתמדה (Hopper, 1991: 28–30), נצפה לכך שכינויי הגוף האובליקיים ישמרו על חלק מהמאפיינים שלהם, גם כאשר הם מראים שחיקה פונטית ופונקציונלית. בהרצאה זו אראה כיצד חלק מהמאפיינים של כינויי הגוף האובליקיים באים לידי ביטוי בתפוצת שתי צורות הנטייה של מילית היחס **כמו** בעברית בת־זמננו ובתפקידים התחביריים שהן ממלאות.

מקורות

בנדויד, א' (תשל"א). לשון מקרא ולשון חכמים (כרך שני). דביר.

Hopper, P.J. (1991). On some principles of grammaticization. *Approaches to Grammaticalization*, 17–35.

<https://doi.org/10.1075/tsl.19.1.04hop>

Lipiński, E. (2001). *Semitic Languages: Outline of a Comparative Grammar* (2nd ed.). Peeters.

יו"ר: פרופ' זהר לבנת

המושב יעסוק בבנייתו של מבעים עקיפים שבהם אחד האותות לעקיפות הוא הפרת ציפיות. המחקרים שיוצגו במושב עוסקים באירוויה ובדרכי הזיהוי שלה, לעיתים תוך השוואה למבעים דומים שאינם אירוניים. המחקרים מבוססים על קורפוסים עכשוויים מן השיח הציבורי: מאמרי דעה שפורסמו בעיתונים מקוונים ותגובות גולשים לדפי פייסבוק של פוליטיקאים.

אבישי גרצ'וק ופרופ' אלדעה ויצמן | המבנה "דווקא + מירכאות אירוויה" ותפקידו בפענוח הפרת ציפיות

בהרצאה זו נדון במבעים הממוסגרים על ידי המילית 'דווקא' ומכילים מירכאות אירוויה, ובאמצעותם הדובר מכון ליצור פרדוקס מסוג הפרת ציפיות. לדוגמה: "דווקא בניגוד לספין הפוליטי על 'הדתה' במערכת החינוך, לחילונים לעת עתה אין באמת ממה לדאוג" (ynet, 8.9.2019).

הדיון מתבסס על שתי הנחות: (א) המילית 'דווקא', מילית פוקוס סקלרית המסמנת עמדה מתבדלת (Maschler, 1994; זוסמן, תשע"ו) יוצרת השתמעות מוסכמת של פרדוקסליות. הפרדוקס, קונפליקט בלתי-לוגי, מאופיין בהתנגשות בין ערכים, מעשים וכדומה, ובין ציפיות מבוססות על נורמות ועל השכל הישר (Perelman & Olbrechts-Tyteca, 1969; Shukrun-Nagar, 2013). בפרדוקסים מסוג הפרת ציפיות, מתקיימת סתירה בין ההנחות הסובייקטיביות של הנמען בנוגע לאופן ההגייוני של התנהלות הדברים לבין התנהלות בפועל (שוקרון-נגר, תשע"ד); (ב) אחד התפקידים המרכזיים של השימוש במירכאות, כשהן אינן נטועות בציטוט ישיר או עקיף, הוא לבטא את התייחסותו השיפוטית של הדובר כלפי תוכן המבע במירכאות, כלפי אופיו של השימוש הלשוני, או כלפי שניהם כאחד. טווח ההתייחסויות השיפוטיות מצד המוען כלפי הפריט במירכאות יכול לנוע בין הסתייגות קלה לאירוויה חריפה (Wilson & Sperber, 1992; Weizman, 1984).

הדיון יתמקד במבעים שבהם המילית 'דווקא' ממסגרת הפרת ציפיות העשויה להתפענח כאירוויה של מצבים או כאירוויה לשונית, ואילו השימוש במירכאות מתפענח כאירוויה לשונית. נעמוד על קשרי הגומלין המורכבים בין שני שימושים אלה. נראה שבשיח העיתונאי המקוון ניכרת נטייה להנהיר את הפרדוקס, את השיפוט האירווני או את שניהם באמצעים לקסיקליים (למשל "הספין הפוליטי" בדוגמה לעיל). נוסף על כך נטען שעצם השימוש במירכאות האירוויה עשוי להשפיע על רמת המפורשות של הפרת הציפיות.

הדוגמות שיוצגו בהרצאה מקורן בקורפוס המכיל מאמרי דעה מעיתון 'הארץ' (גרסה מקוונת) בשנים 2019–2020 ומאתר החדשות ynet (2019).

מקורות

- זוסמן, א' (תשע"ו). שימושים של המילית 'דווקא' בעברית בת זמננו. *לשונו עח* (ג), 334–350.
שוקרון-נגר, פ' (תשע"ד). אמצעים תחביריים להבניית פרדוקסים מסוג הפרת ציפיות. *לשונו עח*, 201–221.
Maschler, Y. (1994). Metalinguaging and Discourse Markers in Bilingual Conversation. *Language in Society* 23(3), 325–366.
Perelman, C. & Olbrechts-Tyteca, L. (1969). *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*. University of Notre Dame.
Shukrun-Nagar, P. (2013). The Construction of Paradoxes in News Discourse. *Discourse Studies* 15(4), 463–480.
Weizman, E. (1984). Some Register Characteristics of Journalistic Language. *Applied Linguistics* 5(1), 39–50.
Wilson, D. & Sperber, D. (1992). On verbal irony. *Lingua* 87(1), 53–76.

ד"ר פנינה שוקרון-נגר ופרופ' זהר לבנת | אלוף, חצי אלוף ולא אלוף בכלל: מחמאה וגינוי בתגובות לפוסטים של פוליטיקאים בפייסבוק

הרצאתנו תעסוק במחמאות העשויות לשמש לגינוי בתגובות (טוקבקים) לפוסטים שהעלו שבעה פוליטיקאים ישראלים בשנים 2020–2021.

דפי הפייסבוק של פוליטיקאים הם כר פורה לשיח בין פוליטיקאים למגיבים ובעיקר בין מגיבים למגיבים אחרים. בעוד השיח המתקיים בגבולות אותו מחנה פוליטי מתאפיין בתמיכה ובפרגון, הרי שהשיח בין דוברים ממחנות פוליטיים יריבים (מגיבים-פוליטיקאים) מתאפיין בעימות, בהשתקה ובזלזול (שוקרון-נגר, 2021). אחת מפעולות הדיבור הנפוצות בשיח הנידון הן להבעת תמיכה הן לעימות היא המחמאה.

עיקרה של פעולת דיבור זו הוא הבעת עמדה חיובית כלפי הנמען או גורם שלישי (ראו Kampf & Danziger, 2019), והיא נתפסת כאסטרטגיית נימוס שמטרתה לטפח את הדימוי החיובי של אותו גורם (Brown & Levinson, 1987). עם זאת, השימוש האירוני במחמאות או בשבחים כדי להביע גינוי הוא רווח ועתיק יומין, ולא בכדי שימש השראה למה שהיה כנראה הניסיון הראשון להגדיר אירוניה (לבנת, 2022: 16).² דוגמה שכיחה למחמאה אירונית, בלתי כנה, המשמשת למעשה לגינוי, היא המבע 'אתה גאון', כשכוונתו לומר על אדם מסוים שהוא ההיפך מכך (כלומר טיפש). מחמאות אירוניות מסוג זה נידונו רבות בספרות המחקר, לרבות בהקשר של השיח הנידון (ראו Shukrun-Nagar, 2020).

בהרצאתנו נתמקד במספר תבניות קולוקטיביות המשמשות הן למחמאות כנות הן (בעיקר) למחמאות אירוניות, ובראשן התבנית אלוף/מומחה + ב + תחום מסוים. נטען שעצם הגבלת המחמאה לתחום או להיבט מסוים עשוי בהקשרים מסוימים להשתמע כגינוי חלקי, שפירושו הוא שהמומחיות או האליפות אינה יכולה להיחשב מספקת – בכלל או לפחות במידה מסוימת.

נעמוד על כך שניתן למקם את מידת הגינוי בתבניות מסוג זה על פני סקלה, הנעה מהיעדר מוחלט של גינוי, דרך דרגות שונות של גינוי עד לגינוי מרבי. נראה שבתבנית הזאת עצם קיומו של הגינוי וכן הדרגה שלו נגזרים בעיקר מהמטען הריגושי של תחום האליפות או המומחיות המיוחס למושא המחמאה, בהקשר הלשוני והחוץ-לשוני הספציפי. לבסוף נצביע על כך שמחמאות שמשמע מהן גינוי חלקי עשויות להיתפס בהקשרים מסוימים כמעין פרדוקס שבו דווקא תפיסת המחמאה ככנה מובילה גם לתפיסתה כגינוי.

המחקר הוא חלק מפרויקט מחקר תלת-שנתי הנתמך על ידי הקרן הלאומית למדע (מענק מס' 2738/21).

מקורות

- לבנת, ז' (2022). מצחיק זה לא: האירוניה הלשונית כפרקטיקה של שיח. רסלינג.
- שוקרון-נגר, פ' (2021). היהודים אירוניים כאסטרטגיה של השתקה בתגובות לפוסטים של פוליטיקאים בפייסבוק. עיונים בשפה וחברה, 14 (1), 318–301.
- Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage* (Vol. 4). Cambridge University.
- Kampf, Z., & Danziger, R. (2019). 'You dribble faster than Messi and jump higher than Jordan': The art of complimenting and praising in political discourse. *Journal of Politeness Research*, 15(1), 1–23.
- Shukrun-Nagar, P. (2020). "Hero, Genius, King and Messiah": Ironic Echoing in Pro-Ethos and Anti-Ethos Readers' Comments on Facebook Posts. In *The Discourse of Indirectness. Cues, voices and functions* (pp. 59–81). John Benjamins.

² יש המבחינים בין "מחמאה" – שבה מושא ההערכה הוא הנמען עצמו, לבין "שבח" – שבו מושא ההערכה הוא גורם שלישי (שם).

רעות קמחי וד"ר פנינה שוקרון-נגר | "הזמנה למחנה הבוגדים? לא תודה": התבנית "לא תודה" בתגובות לפוסטים של פוליטיקאים בפייסבוק

ההרצאה תעסוק בתבנית הסירוב 'לא תודה' בתגובות לפוסטים בפייסבוק של שבעה פוליטיקאים ישראלים בשנים 2020–2021.

ככלל, במצבים יום-יומיים התבנית 'לא תודה' משמשת בעיקר בסיטואציות יום-יומיות לסירוב מנומס שמטרתו על פי רוב לדחות הצעות של הנמען (Aijmer, 1996; Cheng, 2010), לדוגמה, "תרצי קפה? לא, תודה!", "לכבות את המזגן? לא, תודה!". באופן מפתיע נמצא שתבנית זו משמשת בשכיחות גבוהה גם בתגובות לפוסטים של פוליטיקאים בפייסבוק, לעיתים במענה לפוסט ולעיתים במענה לתגובת קודמת של מגיב אחר.

השימוש בתבנית 'לא תודה' בשיח התגובות מפר את המצופה מהסוגה: מדובר בשיח ברובו ציבורי-פוליטי, לא בין-אישי, וחלק גדול ממנו מתאפיין באסטרטגיות של עימות (שוקרון-נגר, 2022), ושאינו מתאפיין בהצעות מהסוג שנענה בדרך כלל באמצעות 'לא תודה'. לפיכך, מטרת ההרצאה היא לעמוד על הנסיבות הייחודיות שבהן התבנית משמשת בקורפוס הנידון ולהציג את הפונקציות הפרגמטיות שהיא משרתת.

הדיון ייערך בפריזמה של תאוריית פעולות הדיבור (Searle, 1976) ושל תאוריית הנימוס (Brown & Levinson, 1987). במושגים של פעולות דיבור נראה שבניגוד לצפוי בקורפוס הנידון התבנית משמשת לסימון דחייה של מגוון פעולות דיבור, ולא בהכרח להצעה; ואילו במושגים של תאוריית הנימוס נטען שלהבדיל מהשימוש הרגיל בתבנית לריכוך האיום על הדימוי החיובי של הנמענים, בקורפוס הנידון היא משמשת בעיקר באופן אירוני, ובכך משמשת למעשה כאסטרטגיה של איום, ההולמת את האופי הלעומתי של הסוגה.

המחקר הוא חלק מעבודת דוקטורט במסגרת פרויקט מחקר תלת-שנתי הנתמך על ידי הקרן הלאומית למדע (מענק מס' 2738/21).

מקורות

- שוקרון-נגר, פ' (2022). 'אין כמוך ביבי חיים שלי בלב': ישראלים כותבים לראש הממשלה. עיונים בשפה וחברה, 15, 138–159.
- Aijmer, K. (1996). Conversational routines in English: Convention and creativity. In *Conversational Routines in English: Convention and Creativity* (pp. 1–251). <https://doi.org/10.4324/9781315845128>
- Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University.
- Cheng, S. W. (2010). A Corpus-Based Approach to the Study of Speech Act of Thanking. *Concentric: Studies in Linguistics*, 36(2), 257–274.
- Searle, J. R. (1976). A Classification of Illocutionary Acts. *Language in Society*, 5(1), 1–23. <https://doi.org/10.1017/S0047404500006837>

17:45-16:15 מושבים מקבילים ד

אולם ארז

מושב 1 – לשון וחברה

יו"ר: פרופ' עירית קופפרברג

ד"ר ליאור לקס | דונאטסים מקסימימים למורותים: עיון בדפוסי הריבוי הכפול בעברית

המחקר בוחן שימוש בריבוי כפול כמודגם במשפטים הבאים.

(1) מחפשים קליפסים לשיער? <https://www.welldan.co.il/%D7%A7%D7%9C%D7%99%D7%A4%D7%A1%D7%99%D7%9D-%D7%9C%D7%A9%D7%99%D7%A2%D7%A8?pagesize=12>

(2) יש ילדימות שמרגישים פשוט נורא.

<https://ahinoamblog.wordpress.com/2016/03/03/%D7%94%D7%99%D7%9C%D7%93-%D7%9C%D7%90-%D7%A8%D7%95%D7%A6%D7%94-%D7%9C%D7%94%D7%AA%D7%97%D7%A4%D7%A9/comment-page-1/>

<http://belondonyesh.co.il/more/1846>

(3) בכל זאת בחורמים: כדאי להתארגן גם על מתנה.

המילה קליפסים (1) כוללת את סופית הריבוי באנגלית s וסופית Xים, המילה ילדימות (2) מכילה סופית Xים ו-Xות, ואילו בחורמים (3) מכילה שתי סופיות Xים. מטרת המחקר היא לזהות את הגורמים לשימוש זה ואת ההגבלות עליו. המחקר מבוסס על איסוף יזום של דוגמאות מן המרשתת. ההרצאה תבחן שלושה דפוסים של ריבוי כפול.

מילים שאולות: מחקרים קודמים בחנו מקרים שבהם מילה הנשאלת בצורת הרבים נתפסת בעברית כיחיד, וסופית הרבים מצטרפת אליה, למשל ברקס-ברקסים, בורקס-בורקסים (רביד, 1995; שורצולד, 1991, 2018). דוברי עברית, ככל הנראה, אינם מכירים את היחיד בשפת המקור. המחקר הנוכחי בוחן מקרים שבהם קיים שימוש בצורת היחיד של המילה השאולה, לצד שלוש צורות ריבוי, כמודגם עבור פנקייק (4): צורת יחיד + צורן עברי (4א), צורת הריבוי המקור (4ב) וריבוי כפול (4ג).

<https://www.import4u.co.il/%D7%A4%D7%A0%D7%A7%D7%99%D7%99%D7%A7%D7%91%D7%A8%D7%A0%D7%A8%D7%93%D7%A1>

(4) א. פנקייקים עם סירופ מייפל

<https://www.youtube.com/watch?v=ETTeCtoToll>

ב. פנקייקס עם סירופ מייפל

<https://xnet.ynet.co.il/articles/0.7340.L-5864224.oo.html>

ג. פנקייקסים עם סירופ מייפל.

עיון בדוגמאות מסוג זה מראה כי השם השאול בצורת הרבים משמש בקרב חלק מהדוברים כמעין שם קיבוצי לציון סוג, ולא בצורת רבים בלבד, ועל כן מתאפשרת תוספת סופית ריבוי.

שימוש בסופית רבים ורבות: שימוש זה קיים במקביל לשימוש בנקודה הרב-מגדרית לציון צורה ניטרלית. להבדיל משימוש בנקודה (ילדים.ות), נראה כי במקרים כמו (2) מדובר ביחידה אחת שאומנם מתועדת בעיקר בכתב, אולם אין מן הנמנע שתופיע גם בלשון דבורה. לריבוי כפול זה קיימות סיבות חברתיות אידיאולוגיות (גפטר ומור, 2023), והדבר נעשה מתוך מודעות לשונית.

שימוש כפול בסופית Xים: שימוש זה קיים בעיקר במילים בעלות מטען סמנטי חיובי. בדומה לסופיות הקטנה, מבנה זה לרוב מציין דבר מה חמוד ומשמש בעיקר בצורות פנייה (5).

https://www.facebook.com/Tammybenhadar/posts/517874965064204/?locale=hi_IL

(5) אהלן חמודים! מתרגשים ומחכים להופעה...

ניכר כי השימוש בריבוי כפול הוא מנגנון לשוני יצרני ופעיל המשמש למטרות שונות. ניתן לנבא באופן חלקי את השימוש בו על-סמך גורמים סמנטיים, תחביריים וחברתיים.

מקורות

- שורצולד, א', ר' (2018). מחקרים בעברית בת זמננו. האקדמיה ללשון העברית.
- Gafter, R.J., & Mor, U. (2023). Prescriptive language ideologies in Modern Hebrew. In J. C. Beal, M. Lukač & R. Straaijer (eds.), *Routledge Handbook of Prescriptivism*. Routledge. 304–320 (DOI: 10.4324/9781003095125-21)
- Ravid, D. (1995). *Language Change in Child and Adult Hebrew: A Psycholinguistic Perspective*. Oxford University Press.
- Schwarzwalder, O. R. (1991). Grammatical vs. lexical plural formation in Hebrew. *Folia Linguistica*, XXV (3/4), 577–608.

ד"ר נטע דן | "גדוד מגיני השפה" – המסמכים הגנוזים

"גדוד מגיני השפה" נוסד בשנת 1923 והיה פעיל במשך מעט יותר מעשור. הגדוד פעל בעיקר בתל אביב, בחיפה ובירושלים, אך לפעילותו הענפה הייתה השפעה גם במקומות אחרים בארץ ואפילו מחוץ לארץ. מייסדיו היו תלמידים בני השכבות הבוגרות של גימנסיה "הרצליה", ובהדרגה הצטרפו אליהם צעירים נוספים.

עד היום היה המחקר על אודות הגדוד ופעילותו מצומצם, ונסמך בעיקר על תעודות שנשמרו בארכיונים ועל ריאיון עם אחד מבוגרי הגדוד בזקנתו. ואולם תהליך הדיגיטציה המואץ של מסמכים היסטוריים משנה את שדה המחקר ופותח פתח לכיווני מחקר חדשים. מאגר העיתונות ההיסטורית של הספרייה הלאומית חושף עושר עצום של מידע על הגדוד, שטרם נחקר. הדיווחים בעיתונות מלמדים על ההשפעה שהייתה לגדוד גם מחוץ לגבולות הארץ, ובין היתר על תהליך הדעיכה של פעילות הגדוד בשנות השלושים, שעד כה לא הוסבר במחקר. זאת ועוד, מהעיתונות עולה שפעילות הגדוד הייתה בעלת מאפיינים של תנועת נוער, ושתחושת השייכות של החברים אל הגדוד הייתה נדבך מרכזי בהצלחתו. בארכיון המדינה התגלו מסמכים חשובים, המלמדים על שיתופי הפעולה שיזם הגדוד עם אישים חשובים ביישוב ועל האופן שבו נצרב הגדוד בזיכרון הקולקטיבי בארץ. לדוגמה, הפעילות של הגדוד הוזכרה בדיון בכנסת בנושא כתבי עת באנגלית בשנות החמישים כמופת לתמיכה גמורה בשפה עברית. עדויות מארכיון "ההגנה" מלמדות על התפקיד שמילא הגדוד בהכשרה של צעירים לפעילות אידיאולוגית הכוללת גם יסודות אלימים.

נוסף על המסמכים האלו התגלו לאחרונה בארכיון האקדמיה ללשון העברית גיליונות גנוזים של עיתוני הגדוד מהשנים תרפ"ו–תרפ"ז. העיתונים הללו הם מסמך ארכיוני נדיר ולא היו ידועים עד כה במחקר. הם מלמדים על רמת ההפקה הגבוהה של ההוצאה לאור של הגדוד, ועל התרומה של השותפים המבוגרים – אנשי רוח ובלשנים – לפעילות הגדוד. מקור המידע החשוב הזה ייחשף לראשונה בהרצאה.

בהרצאה אסקור את מצב המחקר של גדוד מגיני השפה ואציג את המקורות הארכיוניים שטרם נעשה בהם שימוש, ואשר מרחיבים במידה ניכרת את האפשרות לחקור את פעילות הגדוד. אראה כיצד המידע החדש שהתגלה על אודות הגדוד ופעילותו משנה כמה מהתפיסות שהיו מקובלות עד כה ביחס לגדוד מגיני השפה, ובראשן מידת ההשפעה של הגדוד על האווירה הציבורית בארץ בשנות העשרים של המאה העשרים והיקף הפעילות. אתאר את החשיבות של המקורות החדשים שהתגלו בחקר פעילות הגדוד ובהקשר רחב יותר של תחיית הדיבור העברי בארץ, וכן אסביר כיצד אתר האקדמיה ללשון העברית מנגיש את המידע לציבור הרחב ומתעדכן בהתאם להתפתחות במחקר. עוד אתאר את חשיבותם של ראיונות עם צאצאים של חברים בגדוד כאפיק לאיסוף מידע ומסמכים בעלי ערך היסטורי.

מקורות

- הלמן, ע' (תשס"ח). ים ואור הקיפוח: תרבות תל אביבית בתקופת המנדט. אוניברסיטת חיפה.
שביט, ז' (2008). תל-אביב, דבר עברית: על ההצלחה החלקית של מהפכת העברית. פנים, 45, 50–65.
שור, ש' (2000). גדוד מגיני השפה בארץ ישראל 1923–1936. מוסד הרצל לחקר הציונות וללימודה, אוניברסיטת חיפה.
שחורי, א' (תש"ן). חלום שהפך לכרך. אביבים.

פרופ' נמרוד שתיל | היש צייני כבוד בלשון ימינו?

רקע: צייני כבוד בלשונות האדם הם מערכת סימנים מורפולוגית (פנייה ליחיד שאינה בגוף שני יחיד) ולקסיקלית (תחיליות כבוד) היוצרת הבחנות סוציו-לינגוויסטיות (בין קרבה לריחוק חברתי). ציינים אלו הם סימן היכר לאגד השפות האירופיות (Sprachbund), והתקיימו בצורה חלקית בלשון המקרא.

שאלות המחקר: (1) שאלה מבנית: היש קיום לצורות אלו בלשון ימינו? (2) שאלה סוציו-לינגוויסטית: אם יש להן קיום, מהו מעמדם הסוציו-לינגוויסטי? (3) שאלת מבנה השיח: מהן הפונקציות הפרגמטיות שלהן בלשון ימינו?

רשף (2019) תיארה את קיומם של סימנים אלו בתקופה של התגבשות העברית בתימינו, היינו בתקופות ההשכלה והתחייה, כתופעה של השפעת לשונות המגע. בלנק (1968) ציין את שקיעתם בשלב המעבר מדיבור לאילידי לדיבור ילידי בשנות השלושים למאה העשרים. המתודה למציאת התשובות תהיה באיתור מידע מאמצעי התקשורת למיניהם.

ממצא א': השופט עמית לעו"ד שרגא: "אדוני מבקש צו מוחלט שהעולם יהיה טוב יותר" (כלכליסט, 4 במאי 2020).

ניתוח: שיח בין שופט לעורך דין במסגרת פורמלית.

ממצא ב': בתוכנית "השבוע עם אמנון לוי" מאמצע 2002 צולם במצלמה נסתרת נוכל שאין זרות בדיבורו. במהלך השיח עם התחקירנים הוא השתמש בעקביות בציני כבוד ובגוף שלישי, כדוגמה, "ואם אדוני רוצה, ייפרד ממני כרגע".

ניתוח: בדוגמה זו יש ביטוי לריחוק חברתי ולנימוס פורמלי המשולב בטון זועף. תפקיד השיח להפסיק את פעולת הדיבור של בני השיח.

ממצא ג': פרסומת המשודרת בימים אלו מתארת סיטואציית שיח בין חובב ספורט (א') וחברו (ב'): א' – "כבודו צופה?"; ב' – "צופה שלוש אפס"; א' – "ברור שכבודו Winner מילא?"; ב' – "איזה ד'בע".

(השחקנים יוצרים גיא עמיר וחנן סביון)

ניתוח: הסיטואציה של שיח חברים – השילוב בין צייני כבוד למילות סלנג (ד'בע – 'מטומטם'), מראה שציני הכבוד והדיבור בגוף שלישי אינם ממלאים בשיח זה את הפונקציה הצפויה של ריחוק חברתי. זוהי מעין פרודיה על צורות הכבוד והריחוק. מטרת הפרסומא היא, כנראה, למשוך תשומת לב בדרך של פרדוקס.

סיכום: הממצאים מראים כי יש נוכחות לציני הכבוד באמצעי התקשורת. בדוגמה א' יש פניית כבוד בנסיבות רשמיות. בדוגמה ב' נשמרת הפונקציה המקורית של ריחוק, אבל היא מופיעה טבועה ברוגז. בדוגמה ג' השימוש הוא אירוני (שמה בכולן?). במינוח חומסקיאני – הדוגמאות מוכיחות כי צייני הכבוד הם חלק מהכשירות הלשונית של הדוברים הבוגרים.

מקורות

- Blanc, H. (1968). The Israeli Koine as an Emergent National Standard. In J. A. Fishman, C. A. Ferguson & J. Das Gupta (eds.), *Language Problems of Developing Nations* (pp. 51–237). John Wiley and Sons.
- Reshef, Y. (2019). *Historical Continuity in the Emergence of Modern Hebrew*. Lexington Books.
- Shatil, N. (2020). Review of Yael Reshef: Historical Continuity in the Emergence of Modern Hebrew, *Hebrew Higher Education*, 23.

תהילה ארדיטי | "ניצחון למתלוננת או לנאשם?" – תפקידי משפטי השאלה בסיקור אירועי אלימות מינית

האלימות המינית היא תופעה חברתית נרחבת³. ככל תופעה חברתית בסדר גודל כזה, גם תופעה זו נחשפת, מסוקרת ומקבלת ביטוי באמצעי המדיה השונים.

עיתונות משמשת מקור מידע עיקרי בחברה המודרנית, ומשום כך היא מראה למבנה התרבותי ולתפיסות העולם בחברה מסוימת. העיתונות לא רק משקפת את המערכת, אלא היא גם אחד מהמוסדות החברתיים המעצבים אותה וקובעים את גבולותיה (כץ, 2000). מחקר זה מתמקד בניתוח שיח ביקורתי של סיקור אירועי אלימות מינית בעיתונות הכתובה המקוונת. הנחת היסוד של ניתוח שיח ביקורתי היא שהשיח אינו רק משקף את המציאות, אלא גם מעצב אותה בהתאם לאינטרסים פוליטיים של קבוצות חברתיות (Van Dijk, 2001).

מטרת המחקר היא לבדוק את אופן הסיקור של אירועי אלימות מינית בעיתונות הכתובה המקוונת בישראל. כדי להשיג מטרה זו השאלה המרכזית העומדת בבסיס המחקר היא מהם המאפיינים הלשוניים-הרטוריים הבולטים של הייצוג העיתונאי כלפי תקיפות מיניות בעיתונות הכתובה המקוונת בישראל. בהמשך לשאלה זו, נשאלות שתי שאלות נוספות: בהסתמך על המאפיינים הלשוניים-הרטוריים, אילו תבניות חשיבה מציעה התקשורת הישראלית בסיקור התופעה, למשל באמצעות הנכחת סטריאוטיפים, וכיצד ממוסגרת התופעה.

המחקר התמקד בפרשת משה איבגי, משום שהיא זכתה להתייחסות רבה בכלי התקשורת. קורפוס העבודה מתבסס על 120 כתבות מארבעה אתרי עיתונים מקוונים שונים: Ynet, הארץ, וואלה וסרוגים. המחקר המקיף בחן מאפיינים לשוניים וטקסטואליים מגוונים: בחירה לקסיקלית, כינויי הדמויות, מילים בעלות קונוטציות וערך ריגושי, מגבירים, ביטויים מודאליים להבעת ספק, עודף מילים, הצנעת מילים או היעדר מילים, מילים מנוגדות היוצרות ניגודים מבניים, ניסוח משפט כשאלה, מבנה ויתור, דרכי מסירת הדיבור, הנחות מוקדמות סמנטיות, תבניות תרבותיות ומיתוסים, מסגור, קולות בטקסט, בחירה וארגון של נושאי השיח, בולטות וחזרות. הרצאה זו תתמקד במשפטי השאלה שנמצאו בקורפוס ובניסיון לעמוד על הפונקציות השונות שממלאים משפטי השאלה לסוגיהם בכתבות המסקרות את האירוע.

מקורות

- בורשטיין, ר' (2021). משפטי השאלה ומשפטי התשובה בעברית בת"ימינו: עיון תחבירי, סמנטי ופרגמטי. מכון מופ"ת.
כ"ץ, א' (2000). תרבות הפנאי בישראל: תמורות בדפוסי הפעילות התרבותית 1970-1990, כרך 2. האוניברסיטה הפתוחה.
להב, ה' (2008). "מקרה מזעזע" סיקור תקשורתי של תקיפות מיניות בישראל. אגרת, 10, 7-43.
קליין, ע' (2010). ניתוח שיח ביקורתי של טקסט עיתונאי. בתוך ל' קסן ומ' קרומר-נבו (עורכות), ניתוח נתונים במחקר איכותני (עמ' 230-253). אוניברסיטת בן גוריון בנגב.
Van Dijk, T.A. (2001). Critical discourse analysis. In D. Schiffrin, D. Tannen & H. Hamilton (Eds.), *The Handbook of discourse analysis* (pp. 352-369). Blackwell Publishers.

³ על פי נתוני איגוד מרכזי הסיוע לנפגעות ונפגעי תקיפה מינית, בכל שנה, מתקבלות אלפי פניות לעזרה אחר תקיפה במרכזי הסיוע. הסטטיסטיקה מראה שאחת מכל שלוש נשים עוברת פגיעה מינית במהלך חייה, אחת מכל שבע נשים עוברת אונס, אחת מכל שש ילדות עוברת גילוי עריות ואחד מכל שישה ילדים בנים עובר פגיעה מינית. בגילאים צעירים, אחוז הנפגעים זהה בקרב בני שני המינים. לתופעת האלימות המינית פן מגדרי בולט: 95% מהמקרים המדווחים התוקף הוא גבר, ו-85% מהמקרים המדווחים הנפגעת היא ילדה, נערה או אישה. כמו כן, מעל 85% מכלל מקרי התקיפה המינית מבוצעים על ידי אדם המוכר לקורבן. ייתכן שמדובר בבני משפחה, חברים, מכרים, מורים, מטפלים, עמיתים או מנהלים. הנתונים לקוחים מאתר איגוד מרכזי הסיוע לנפגעות תקיפה מינית ולנפגעי תקיפה מינית בישראל. [https://www.1202.org.il/centers-](https://www.1202.org.il/centers-union/info/statistics/general-data)

יו"ר: ד"ר כרמית מילר-שפיר

ד"ר הלה פולק-יצחקי | דרכי הצגת דיאלוג (דיבור ישיר) בשיח העברי הדבור: מבט מולטימודאלי

השיח העברי הדבור משופע בדרכים להצגת דיאלוג (דיבור ישיר) (פולק-יצחקי, 2017). מחקר זה עוסק בדרכים אלו ומעלה את השאלה: האם דוברים בוחרים אקראית בדרך מסוימת או שישנה חוקיות בשימוש בדרכים השונות להצגת דיאלוגים בשיח העברי הדבור?

המחקר בוחן את הצגת הדיאלוג בקורפוס הכולל 283 שיחות אודיו ווידאו המתנהלות בעברית יום-יומית, בלתי-פורמלית (כ־23 שעות) ממבט מולטימודאלי: תוך התמקדות בהנגנת המבע, בתנועות הגוף של הדוברים, במבטיותם ובמחוותיהם. נמצא כי הדיאלוג מוצג באמצעות: א. פעלים מסוגים שונים (פועלי אמירה) ["אמר"], הפועל "עשה", פועלי חישה ["ראה"] ואחרים; ב. צייני השוואה ("כזה" [Maschler, 2001], "כאילו" ו"ככה" [זיו, 2006]); ג. הצירוף השמני "זה היה"; ד. מילת היחס "של"; ה. אפס הצגה (Zero quotative) (Mathis & Yule, 1994).

הניתוח מלמד כי ישנו הבדל בשימוש באמצעים השונים, והבדל זה קשור הן בקשר שבין הדובר לדיאלוג שהוא מציג, הן במאפייניו הפרוזודיים והוויזואליים-גופניים של הדיאלוג המוצג. נמצא כי דיאלוג שמוצג על-ידי פועלי אמירה אינו מאופיין בהתנהגות פרוזודית או גופנית מיוחדת, זאת לעומת השימוש בפועל "ראה" שמאופיין בהתנהגות ויזואלית בולטת של חיקוי התנהגותו של הדובר בדיאלוג המוצג. ציין ההשוואה "כזה" המציג דיאלוג מורה לנמען להביט על הדגמה (זיו, 2006; Clark & Gerrig, 1990) בעולם החוץ-לשוני, כלומר הוא מסמן כי הדובר עובר להשתמש בחלל השיח כבמה שעליה יוצג הדיאלוג. ציין ההשוואה "כאילו", לעומת זאת, מציג לרוב דיאלוגים המשקפים את עמדת הדובר, ואינם כוללים תוכן שאכן נאמר מפורשות. אף הצירוף השמני "זה היה" מציג דיאלוג שלא נאמר מפורשות, אלא משקף את מצבו הרגשי של הדובר. מילת היחס "של" מציגה תוכן של הודעה או מסר חד-צדדי, ואילו אפס הצגה, כלומר הצגת דיאלוג ללא כל רכיב לשוני, נמצא דווקא במהלך הצגת דיאלוגים הדדיים בין שני דוברים, והוא אף משמש להבניית עמדות משתתפי השיח כלפי הדמויות שבדיאלוג המוצג.

בחינת הדרכים להצגת דיאלוגים בראי מולטימודאלי תורמת להבנת בחירותיהם הלשוניות של הדוברים ומאירה על הקשר ההדדי בין הדקדוק, הגוף והאינטראקציה.

מקורות

- זיו, י' (2006). עושים כזה דיבור ישיר. בתוך ר' בן שחר וג' טורי (עורכים), *העברית שפה חיה*, ד' (141–156). המכון הישראלי לפואטיקה וסמיטיקה ע"ש פורטר. הקיבוץ המאוחד.
- פולק-יצחקי, ה' (2017). *בין דיבור לעשייה: הפועל 'עשה' ופעלים אחרים בשיח העברי הדבור* (חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"). אוניברסיטת חיפה.
- Clark, H. H., & Gerrig, R. J. (1990). Quotations as demonstrations. *Language* 66(4), 764–805.
- Maschler, Y. (2001). Veke'ilu haragláyim sh'xa nitka'ot bifnám kaze ('and like your feet get stuck inside like'): Hebrew kaze ('like'), ke'ilu ('like'), and the decline of Israeli dugri ('direct') speech. *Discourse Studies* 3(3), 295–326.
- Mathis, T., & Yule, G. (1994). Zero quotatives. *Discourse Processes* 18(1), 63–76.

ד"ר ענת שלזק | ההשפעה של הבעת הרגשות והתחושות בשיח בקרב קבוצת וטסאפ של מחנכים בחטיבת ביניים בישראל

אפליקציית הווטסאפ של מחנכים בבית הספר מאגדת קהילת חברים, המאפשרת יצירה של דיאלוג שיתופי ומעצים באמצעות שיח ביניהם, כחלק אינטגרלי מהרוטינה היום-יומית שלהם.

שדה המחקר כלל בחינה של שיח מחנכים בחטיבת ביניים בחיפה באמצעות צ'אט (שיחוח) בקבוצת וטסאפ משותפת. שיח זה (מילולי ושאינו מילולי) היווה כלי עזר פרודוקטיבי להעברת מידע, הכולל בעיקר ברכות של חברי הקבוצה לימי הולדת ועצות ייעול מקצועיות בתחום הדעת והפדגוגיה, לצוות המחנכים בחטיבת הביניים. שיח זה הוא מסד הנתונים העיקרי במחקר.

מטרת המחקר הייתה להבין את השפעת השיח בין המחנכים בווטסאפ הקבוצתי, הכולל הבעת רגשות, תחושות ועצות, על המחנכים כאינדיווידואלים ועל היחסים ביניהם. מתודולוגיית המחקר מושתתת על ניתוח שיחות הווטסאפ של המורים בחטיבת הביניים (discourse analysis), וכן התקיימו ראיונות מובנים עם כמה מורים.

מתוך המחקר עולה כי הצ'אט בקבוצת הווטסאפ של המחנכים (בחטיבת הביניים בחיפה) הוא בעל חשיבות לצוות המחנכים. המחקר מצא גם כי השיח (הלשוני ושאינו לשוני, כמו אמוטיקונים למשל) בווטסאפ הקבוצתי, המכיל ברובו ברכות אישיות ועצות ייעול, מאפשר למחנכים להביע רגשות (במגבלות מסוימות) ולהעצים את מקומו המקצועי של המחנך בקבוצה. כמו כן שיח זה יוצר תחושת שייכות של המחנכים לקבוצה ולבית הספר כארגון מקצועי.

מחקר זה ממנף את תרומתו של השיח בווטסאפ בקרב קבוצת המחנכים לא רק למחנך באופן אישי-מקצועי-פדגוגי אלא גם לבניית צוות מלוכד ולתחושת השייכות של המחנכים בינם לבין עצמם. תרומה זו של השיח חשובה להצלחת ההון האנושי בבית הספר ואף ממנפת את בית הספר כארגון.

מקורות

- Cohen, T., Zahayak, M., & Hammer, R. (2014). Perceived impact of friendships with teachers on Facebook on the sense of closeness and students' motivation to learn. In I. Eset-Alcalay, A. Caspi, N. Grey, I. Kalman, & V. Zilber (Eds.), *Book of the 9th Chase Conference on Innovative Research and Technologies of Learning* (pp. 252–253). <http://www.openu.ac.il/innovation/chats2014/download/83-8.pdf>
- Golan, O. (2010). Symbols and language of youth on the internet: rhetoric, idioms and iconography Hebrew. *Israeli Sociology*, 11(2), 389–416. URL: <https://www.jstor.org/stable/23442715>,
- Hochschild, A. R. (2012). *The Managed Heart Commercialization of Human Feeling*. The University of California Press, third Edition.
- Jakobson, R. (1960). Linguistics and Poetics. In T. Sebeok (Ed.), *Style in Language* (pp. 350–377). MIT Press.
- Messika, R., & Zeichner, O. (2016). *The influence of the combination of a WhatsApp group on teachers' learning experience in an online course* (Hebrew). Kibbutzim College. <https://meitalconf2015.iuss.ac.il/wordpress/wp-content/uploads/2016/07/A4-4.docx>

ד"ר עינת קוזאי | "כל אחד יכול לדבר, אבל לי יש קבלות": ניגוד אני-אחר בשיח העברי היום-יומי

אחת השאלות המעסיקות חוקרים בתחומים של מדעי הרוח ומדעי החברה קשורה לגורמים המניעים צורות התנהגות. אחת התשובות שניתנו בספרות המחקר היא שאנשים נוטים להתנהג בצורה מסוימת עקב הפנמה של נקודת המבט המוכללת של קהילתם (Mead, 1962). הטענה הזו קיבל תוקף במספר מחקרי שיח. מחקרים אלה מצאו שדוברים נוטים להצדיק בחירות ופעולות באמצעות שימוש במאזכרים גנריים ובשמות כלליים ("אתה חייב...", "אנשים אומרים...") המביאים לחזית את הנורמות של הקהילה ואת חוקיה (Holdsworth & Morgan, 2007; Yates & Hiles, 2010). ממצאים אלה שופכים אור על האופן שבו דוברים ממצבים עצמם כסוכנים (לא) אוטונומיים ביחס לקבוצה, אולם הם מתמקדים בסוג אחד של קשר בין זהות עצמית לזהות האחר (המוכללת). בשיח יום-יומי דוברים וכותבים עשויים להציג מגוון של קשרים בין ה'אני' ל'אחר', כגון ניגוד פנימי בתוך קבוצה או בידול מאחרים בתכונה או בצורת מחשבה. לפיכך, מטרת מחקר זה היא לבחון כיצד משתמשי השפה מבנים ניגוד אני-אחר בשיח יום-יומי, ומהם התפקידים התקשורתיים של הצגת ניגוד כזה. בחינה זו נעשית באמצעות ניתוח מבוסס-טקסט של מספר סוגות שונות (ראיונות, בלוגים, פורומים) בקורפוס עיתונות יהודית היסטורית ובקורפוס HeTenTen. כדי לאתר סוגים שונים של ניגוד אני-אחר, הניתוח מתמקד בהיקריות המדגישות הופעה מקבילה של כינויי גוף ראשון וכינויים אוניברסליים (כל אחד, כולם, כולנו). המחקר חושף כי הצגת ניגוד אני-אחר בשיח נוטה לערב שלוש אסטרטגיות – סולידריות, סמכות ודימוי – באמצעות שיפוטיות, הכללות והערכות. נמצא כי רמת הבולטות של כל אסטרטגיה והכיוון שלה (שלילי/חיובי; אני/אחר) תלויים בסוג הניגוד (פנימי/חיצוני), בסוג ה'אחר' המוזכר (ספציפי, תחום) ובמידת הכוח שלו. הניתוח מראה שיחסי גומלין שונים בין שלוש האסטרטגיות ממלאים תפקידים תקשורתיים נבדלים, כגון תמיכה בעמדה לעומת הפרכת טיעון או פעולת דיבור של שבח עצמי לעומת העברת ביקורת. באופן כללי, ממצאי המחקר תורמים להבנה מעמיקה יותר של אסטרטגיות השיח המשמשות דוברים להבניית זהות ו'פנים' הן של ה'אני' הן של ה'אחר'.

מקורות

- Holdsworth, C., & Morgan, D. (2007). Revisiting the generalized other: An exploration. *Sociology*, 41(3), 401–417.
- Mead, G. H. (1962) *Mind, Self and Society*. University of Chicago Press.
- Yates, S., & Hiles, D. (2010) 'You can't' but 'I do': Rules, ethics and the significance of shifts in pronominal forms for self-positioning in talk. *Discourse Studies*, 12(4), 535–551.

זינב אלצאנע | אסטרטגיות אופן ביצוע הבקשה אצל סטודנטים ערביים בנגב בשפה הערבית והעברית

המחקר הנוכחי דן באופן ביצוע הבקשה בקרב סטודנטים ערביים בנגב בשפה הערבית ובשפה העברית במוסדות להכשרת עובדי הוראה. הספרות המחקרית מצביעה על שימוש של סטודנטים באסטרטגיות שונות, בעיקר בשתי אסטרטגיות מרכזיות: אסטרטגיית הכתיבה הישירה ואסטרטגיית העקיפות המוסכמת (בלום-קולקה, 2007). יתר על כן, מחקרים מראים שיש הבדלים בין לשונות ותרבויות בדרכי המימוש הלשוני ובנורמות החברתיות הגורמים לכך שלומדי שפה שנייה עלולים להיכשל בניסיונם לבצע פעולות דיבור בשפה הנלמדת בצורה אפקטיבית והולמת (עובדיה, 2004). מטרת המחקר הייתה לבדוק את אופן מימוש הבקשה אצל סטודנטים בדואים בשתי השפות, בשפת אם – ערבית ובשפה שנייה – עברית. המחקר בדק אם בעת ביצוע פעולת הבקשה בשפה שאינה שפת אימו, הדובר משתמש בפרגמטיקה של אותה השפה או מפענח ומשתמש במבנים ובפרגמטיקה של שפת אימו.

במחקר השתתפו 40 סטודנטים דוברי ערבית: עשרים סטודנטים שקיבלו את השאלון בעברית, והשלימו את הסיטואציה בעברית, ועשרים סטודנטים שקיבלו את השאלונים בערבית, והשלימו את הסיטואציה בערבית, שפת אימם של הנבדקים. האסטרטגיות סווגו לשלוש קטגוריות של ישירות, עקיפות מוסכמת ורמזים (עקיפות לא מוסכמת).

בממצאי המחקר מתגלה שימוש בשתי השפות בקטגוריית האסטרטגיות של העקיפות המוסכמת בשיעור גבוה יחסית – 43.3% בעברית ו-48.3% בערבית. לעומת זאת השימוש באסטרטגיית הרמזים אצל הנבדקים היה הנמוך ביותר בשתי השפות – 20% בעברית ו-22.5% בערבית. השימוש בקטגוריית האסטרטגיות של הישירות בשתי השפות, בשפה העברית ובשפה הערבית, היה דומה (23.125% בשפה העברית לעומת 20.625% בשפה הערבית). אפשר לזהות שהנבדקים השתמשו יותר בקטגוריית אסטרטגיית הישירות בשימוש בשפה העברית מאשר בשימוש בשפה הערבית.

ממצאי המחקר מראים שהסטודנטים השתמשו פחות באסטרטגיית הרמזים ובקטגוריית אסטרטגיות הישירות, והעדיפו להשתמש בקטגוריית אסטרטגיית העקיפות המוסכמת, דבר המחזק את הטענה של בלום-קולקה (2010) שההבדלים בין לשונות ותרבויות בדרכי המימוש הלשוני בנורמות חברתיות מביאים לכך שלומדי שפה שנייה עלולים להיכשל בניסיונם לבצע פעולות דיבור בשפה הנלמדת בצורה אפקטיבית והולמת בעת הדיבור בשפה שנייה. כלומר הדובר מעביר את הנורמות ואת הכללים של שפת אימו לשפה השנייה, אף על פי שהם אינם מתאימים לה בהכרח.

אחת התובנות מהמחקר היא שסטודנטים מהחברה הבדואית בנגב רואים במימוש בקשה ישירה לשון הוראה הפוגעת בתדמיתו של המוען ושל הנמען, נוסף לאי הנימוס הנשמע ממבע זה. לכן הם מעדיפים לנקוט את אסטרטגיית העקיפות כדי לשמור על התלכדות ועל גיבוש בין בני החברה האחת, כיוון שפעולת דיבור זו עשויה להביע התחשבות בזולת.

מקורות

- בלום-קולקה, ש' (2007). פיתוח תכניות לימודים בשפת אם ובשפה שנייה. בתוך נ' נבו וע' אולשטיין (עורכות), *השפה העברית בעידן הגלובליזציה* (עמ' קיז-קלא). מאגנס.
- בלום-קולקה, ש' (2010). "אפשר להשתתף?" לשון הבקשות וההוראות בשיח עמיתים בגן הילדים. בתוך ש' בלום-קולקה ומ' חמו (עורכות), *ילדים מדברים: דפוסי תקשורת בשיח עמיתים* (עמ' 326-351). מטח.
- עובדיה, ג' (2004). *השוואת אופן מימוש הבקשות בשפה העברית לעומת השפה הערבית* [עבודת סמינריון בקורס דפוסי עקיפות]. אוניברסיטת בר-אילן.